

НОРМУРОД НОРҚОБИЛОВ

АЖАЛ ЧОРЛАГАН КУН

Умри поёнига етаётганини тундаёқ сезган ит — Ёвқур тинчгина кўз юммоқ учун ҳоли жой ташвишига тушиб қолганди. Шаҳарчада эса бундай жойнинг иложи йўқ, унинг бор умиди даштдан эди. Шунинг учун ҳам у тонг отишини, аниқроғи, дарвозанинг очилишини илҳақ кутиб ётарди.

Яшил рангга бўялиб, четларига оқ бўёқда ҳошия тортилган дарвоза тонгдан бурун очилмайди. Унинг очилмоғи учун эса аввалита ойнаванд пешайвонда чироқ ёнмоғи, сўнг бўёғи айниган эшикда бошига оқ рўмол ташлаган Ойсулув кампир кўринмоғи лозим. Кампир қорачадан келган, гавдаси жиккакгина, тили эса ўта аччиқ. Зинапоядан туша-туша албатта қарғанади. Бунга тўнкарилиб қолган кавуши, ё пала-партиш ётган бошқа пойафзаллар сабаб бўлади. Агар ҳеч ваз топилмаса, зинапоянинг баладдигиям баҳонага ўтаверади. Кампир уйнинг пойдеворини юқорилатиб қурган ўғлини ва бунга ўз вақтида индамаган раҳматли чолини янади.

Кампир қарғана-қарғана кавушини кияркан, имиллаб ҳовлига тушади. Эран-қарон юз-кўлини ювиб, сўнггина дарвозани очади. Орада ҳовли юзида тинчгина ётган итга заҳрини сочиб олади. Унинг қарғишидан девор устида чўнқайиб, ўзига оро бераётган тарғил мушугу, чуғурлашаётган чумчуқлар ҳам четда қолмайди.

У сув томчилаб турган ҳовлидаги жўмрак тагига челақ кўяркан, бориб боққа қараган деразалардан бирини тақиллатади. Хатти-ҳаракатларидаги зарда тилига кўчади.

— Туринглар, ўлиқдай чўзилиб ётавермай!

Буйруқ умумий бўлса-да, эшикда қовоқлари шишган келингина кўриниш беради. Кампирга бешта келади. Хўппа семиз. Беғам ва беташвиш. Бироқ кампир

тушмагурнинг тили шу қадар нордонки, уни мудроқ оғушида узоқ қолмоғига изн бермайди. Оқибат, келиннинг қошлари керилиб, кўзлари чақчаяди. Тили андишага бўйсунмай қўяди. Жувон томондан олашақ-шаққа менгзалган кампир эса, баттар қутуради. Келинининг семиз ва танбаллигини турли балоларга қиёслаб, унини ўчирмоққа уринади.

Қисқаси, сокин ҳовли юзи кампир уйғониши билан дилгир бир масканга айланади. Ини ёнида ҳайбатли бир тарзда чўзилиб ётган ит буни ичдан сезади. Кўринишдан бу қолга бепарводек эса-да, аслида бари сиртдан. Ичдан эса, айниқса, сўнгги пайтларда ўзи туғилиб ўсган кенг даштни қўмсайдиган бўлган. Ҳатто тушларида кўриб чиқади. Бироқ ўша дашт қаерда, қайси томонда, буни у аниқ билмайди. Билгани, дашт бу хил дилгирликлардан ҳоли. Майсалари тўшга уради. Ҳавосида кўклам ҳиди анқийди. Шунинг учун ҳам даштни қўмсаб, гоҳо тунлари вингшиб, гоҳо увлаб чиқади.

Тақдири айро тушганда, дашт кўклам ҳукмида эди. Шу боис, унинг дашт ҳақидаги хотиралари баҳор таровати билан қоришиқ ҳолда гавдаланади кўз ўнгида. Боз устига, кўклам кезлари ич-ичидан нимадир жўшиб, танига англарсиз бир қувват инади. Аммо вужудида пайдо бўладиган бу куч тунда девор ҳатлаб, ташқарига чиқмоғига камлик қилади. У тунда туғиладиган ўша туйғу етовида кўп бор уриниб кўрган. Деворнинг ярмисидан нарига етолмаган. Ўзиям девормисан деворда. Баланд. Тепаси тунука соябонли. Бу хил баландликдан итку ит, тулкиям сақраб ўтолмаса керак. Ёвқурдек басавлат итга эса йўл бўлсин.

Маҳалладаги аксарият ҳовлилар мана шу тарздаги баланд деворлар билан ўралган. Кундузги сайр пайтларида Ёвқур буни обдон ўрганиб, чиққан. Ва яна биладикки, маҳалла адоғи кўп қаватли уйлардан иборат мавзегга бориб тақалади. Одам дегани у ерда гуж-гуж. Мавзедан нарисидек бийдек дашт. Маҳалла боши эса улкан корхонага ёндош. Юксак гиштин мўрисида тунукун қуюқ тутун армайди. Корхона муъолишидан сал нари ўтилса, кунчиқишга чўзилган гавжум кўчага чиқилади. Кўча бети бошдан-оёқ дўкон. Машиналар жуда серқатнов.

Ит бу кўчадан ҳайиқади. Алаҳсиб неча бор машина тагида қолай деган.

«Сайр» деганда, биров уни атай етаклаб чиқмайди. Кундузлари дарвозанинг гоҳида очиқ қолишидан фойдаланиб, ўзи айланиб келади. Қайтгач эса, Ойсулув кампирдан албатта дакки ейди. Кампирнинг тили заҳар бўлгани билан кўллари заиф. Ит калтак зарбини деярли сезмайди. Шунга қарамай, ҳар сафар кампирга боцлаб вовуллаб бергиси келаверади. Бироқ бу қилиғи кампирга ёқмаслигини билгани боис, ўзини тияди. Аммо баъзида вовулламоқ истаги шу қадар хурж қиладики, у ўзини кўярга жой тополмай қолади. Негаки, теварақда ҳурмоққа сабаб бўлмиш нарсалар тўлиб-тошиб ётибди-да, гоҳ девор бошида бегона мушук пайдо бўлган, гоҳ ўйинқароқ болалар дарвозага тош отиб кетган, гоҳ уйнинг хўжайини Аноркул ароқ ҳидини бурқситиб кўчадан кириб келган... Ароқ исини Ёвқур жинидан ёмон кўради. Бу ҳид димоғига чалиниши билан унга боғлиқ хотиралар хаёлида жонланиб, жазавага тушади. Ёмони, Аноркул бу ҳидни ёқтирмаслигини билади. Билгани учун ҳам жигига тегмоққа уринади. Тумшугига пуфлаб, ўзича завқланган бўлади. Ёвқур унинг лаб-лунжидан фарчча тишлаб олмоқдан зўр-базўр ўзини тияди. Унинг ҳаққини кампир олиб беради. Бадмаст ўғилнинг гўштдор елкаларида калтак синади. Аноркул кампирга аччиқ қилиб, уйдан шиша кўтариб чиқади. Ҳамма нарсага бепарво хотини газак кўтариб келади. Она-бола фикжиллашганда, у ҳамиша эри тарафда бўлади.

— Хотин бўп сенам гапир бундай! — дейди охири кампир ёниб.

Келин пинак бузмайди. Унинг бу бепарволиги дейдиё қилаётган кампир узоқлашгунга қадар давом этади. Кампир кетиши билан у стол устидаги шишага ёпишади.

— Бас! Етар шунча ичганингиз!

Аноркул индамайди. Аёлининг семиз жуссасига ўшшайиб тикилади. Унинг мудом терчиб туришидан ваши келади. Ботиниб бир сўз айтолмайди. Ойда бирикки кўриниш бериб кетадиган қайнотасидан чўчийди. Қарашлари қаттиқ, шопмўйлов бу одам олдида ҳатто

кампир ҳам тилини тияди. Фақат итгина бепарво. Табиий, куёвнинг кун кўриши қайнотасининг обрўйи орқали эканлигини билмайди. Англагани, шопмўйловнинг бу ҳовлида таъсири зўрлиги. У келса, уйдагилар алланечук тинчиб қолишади. Шопмўйлов ҳеч вақт узоқ ўтирмайди. Кибрли нигоҳи ила куёвнинг мулкани ўз мулкидай назаридан ўтказаркан, тезда кета қолади. Қизиқ жиҳати, у келса томдек жувон ёш қизалоқлардай эркаланади, куёв ипақдек эшилади. Кампир боғдан бери келмайди.

Ёвқур ерда чўзилиб ётган кўйи бу синоатларни жимгина кузатаркан, бу одамларнинг бирортасиниям ёқтирмаслигини ўйлайди. Бу ҳовлида уни қунда икки бор ялоққа тўкиладиган хўрак эмас, тийраккина болакай тутиб туради. Болакайнинг қарашлари катталарникига сира ўхшамайди, ғоят беғубор. Ит унинг юзи-кўзидан тўйиб-тўйиб ялагиси келади. Аммо Ойсулув кампир бунга изн бермайди. Болани турткилаб, итни калтаклаб қолади.

Ёвқур ҳар тонг болани соғиниб кутади. Афсуски, у жуда кеч уйғонади. Унгача ҳовлидаги барча ишлар саришталаниб, катталар бир неча марта жигиллашиб олишга ҳам улгуришади.

Болакай эшиқда ҳамиша тўсатдан пайдо бўларкан, дум-думалоқ, қоп-қора, шўхчан кўзлари қувончдан порлаб, куёш нуридан ялтираётган ток баргларига, дарахтаги қушларга, юзидан заҳар томиб турган бувисию, беғам кавшанаётган онасига, ербағирлаб ётганча калта думи ила ер «супураётган» итига бир-бир назар ташлаб, пилдираганча пастга тушади-да, Ёвқур сари интилади. Ўз навбатида, ит ҳам уни илҳақ қаршилайди. Катталар аралашгунча бўлмай болакайнинг юзи-кўзидан ялаб-юлқашга улгуради. Оқибат, болакай силкинади, ит тепкиланади. Бунақа пайтда болани ҳимоя қилиш-қилмаслигини билолмай, итнинг боши қотади. Бегона ҳудудда нима қилишни яхши билади. Аммо ҳовлида...

У аёлларнинг оҳ-воҳидан ёғоч инига кирибгина қутилади. Ўзича ириллайди. Калтак тушган ерларини эринибгина ялайди. Баъзан шунга ҳам ҳафсаласи келмайди.

Болакайсиз бу дунё унга жуда зерикарли.

Мана энди у бу ҳовлини тарк этмоғи лозим. Болакайнинг чиқмоғини кутишдан эса наф йўқ. Ҳали-вери кўриниш бермайди у. Боз устига, ўлим кутиб турмайди. Дарвоза очилиши билан ҳаялламай жилмоғи керак.

Кунни битаётганини бугун тунда тасодифан сезиб қолди. Аждодларининг тимсоли бўлмиш улкан малла ит бошида юлдузлар гужгон ўйнаган тепалиқда чўнқайиб узоқ ва узоқ увлади. Уни ёнига чорлади. Ёвқур улкан бу малла итни илгари ҳам тушларида кўп кўрган. Аммо бу сафарги чорлови бўлакча эди. У туши туфайли эмас, ичдан кунни битаётганини сезганди. Кетмоқ керак, имкони борича тезроқ. Бироқ видолашмасдан кетмоғи ҳам қийин эди.

У аста ўрнидан кўзголиб, деразалардан бирига яқин борди. Дераза рапига панжаларини қўйиб, ичкарига мўралади. Қоронғуликда ҳеч нарса кўринмаса-да, ичкарини димоғи билан «обдон пайпаслади». Эр-хотиннинг ачимсиқ тер ҳиди орасидан болакайнинг норасталарга хос гулдек нафис исини илвагач, оғриқли рингшиди. Сўнг ошиқмай эшикка келди. Болакайнинг қизил туфлисини узоқ-узоқ ҳидлади.

Бу видолашув, чорасиз хайрлашув эди.

Шу пайт эшик ширқ этиб очилиб, унинг кўзлари кампирнинг қаҳрли нигоҳи билан тўқнашди. У кампирдан илиқлик истади. Илиқликни сезса, бу хонадонни тарк этиш осонлашадигандек туюлди. Бироқ кампир жуссасига ярашмаган ўткир овозда ўшқириб берди.

— Тур! Э, сумангламай ўл!

Ит думини қисиб, нари кетди. Дарвоза очилишини кутиб ётди. Видолашувга бўлган умиди чилпарчин бўлган, тезроқ жилмоқдан ўзга иложи қолмаганди.

У юз-қўлини юваётган кампирнинг ҳаракатларини жимгина кузатиб ётаркан, бирдан сакраб ўрнидан турди-да, ҳовлида изғиб, ҳамма нарсани бирма-бир искаб чиқди. Ҳатто бостирма тагидаги бузуқ машина билан ҳам мана шу тарзда хушлашди.

Кейин дарвозани ланг очиб, товуқ катаги томон юрган кампирга пешвоз чиқиб, этагини ҳидлади. Ёмон

бўлса-да, шу хонадон аъзоси, қўлидан емак еган. Хайр-лашмоғи керак-да. Турган гап, кампир бобиллаб берди. Ит бу хонадонни бутунлай тарк этаётганини хаёлига келтирмаган ҳолда, одатдагидек, уни қарғишига кўмиб ташлади. Нега деганда, Ёвқур ҳеч кутилмаган қилиқ қилган, яъни кампирнинг қўлини ялаган эди.

Кампир калтак қидириб топгунча, ит дарвозадан чиқишга улгурганди...

* * *

Ёвқур дарвозадан узоқлашмай, кўча ўртасида тўхтади.

У бошини бир ён буриб, ҳовлига сўнгги бор назар ташларкан, намли кўзларини дарвоза, бўғот, ишқому баланд деворга бир-бир тикиб, гўё қай томонга юришни билмаётгандек, шу созда бирпас туриб қолди. Сўнг кўча адоғини кўзлаб, аста йўлга тушди. Бир оз юргандан кейин кўча бўйидаги улкан ёнғоқ дарахти томон беихтиёр бурилди. Одатига биноан ёнғоқ теварагида искаланар экан, кеча тунда бу ерга қайси жониворлар келиб-кетганини зумда аниқлади. Негадир тахдидли ириллади. Орқа ўнг оёғини намойишқорона кўтариб, дарахт пойига чоптирди. Майли, кўшни итлар исини сезиб турсин. Уч-тўрт кундан сўнг ҳидиям ўчди бу ердан.

У кўча бўйлаб оҳиста йўртиб бораркан, қатор ёпиқ дарвозалар тагидан, тирқишидан мўралашиб, ириллаётган, тирмалаётган ва овози борича вовуллаётган катта-кичик итларга парво қилмади. Аммо муюлишдан семиз амаки етовида чиққан лунжлари осилган, улкан бақалоқ итга кўзи тушганда, хиёл сергакланди. Кутганидек, бақалоқ унга ташланди. Эгаси қўймади. Тизгинидан тортиб, эркаловчи оҳангда тинчлантиришга уринди.

Бақалоқ маҳаллада омади чопган итлардан эди. Хўжайини яхши, алоҳида меҳр билан парваришлайди. Ёмони — ҳамиша тизгинда. Эгаси уни тонгда, гоҳида эса оқшомлари сайрга олиб чиқади.

Ёвқур уни энг аҳмоқ итлардан бири санайди. Аҳмоқлиги шундаки, у ўзини дунёдаги энг зўр итлардан бири деб билади. Бу ҳол унинг важоҳатидан, ўзи-

ни тутишидан англашилади. Аслида эса, Ёвқур ишти-рок этиб келган аёвсиз жанларда бир дақиқадан ор-тиғига бардош беролмайдиган пўк бир жонивор. У шу маҳаллада туғилиб, шу маҳаллада ўсган итлардан. Дунё ҳақидаги тасаввуриям маҳалладан нарига ўтмайди. Бу ёруғ оламда кенг даштлар, юксак қирлар, сервиқор тоғлар борлигини хаёлига ҳам келтирмайдилар. Шунингдек, итлар жанггини ёввойи бир жазава билан томоша қилишни хуш кўрадиган оломон борлигиниям билмайдилар. Билмагани учун ҳам ўзларини зўр са-найдилар. Кенг даштда туғилиб, қисқа умрининг асо-сий қисмини оломон қуршовидаги шафқатсиз жанг-ларда ўтказган Ёвқур шунинг учун ҳам бу хил жони-ворлар устидан итларча кулади.

У бақалоққа ўхшаш итлар ҳатто тасаввурга сиғди-ра олмайдиган ўша ўзи туғилиб ўсган даштни ҳамиша кўмсаб келди. Умри тугаётганини сезгач эса, бу со-ғинч янада кучайганди. Бироқ у етиб бўлмас сарҳад, Ёвқурнинг бирдан-бир истаги, овлоқ бир гўшани то-пиб, тинч жойда тинчгина ўлим топмоқ эди.

У шу истак оғушида бир маромда йўртиб борар-кан, йўл четидаги ахлат идиши ортидан човуллаб чиқ-қан қора лайчанинг овозидан чўчиб кетди. Лайча бе-ҳуда тирғалиб, бирон иш чиқаролмаган бўлса-да, ан-чагина ғашига тегди.

Қизик, бу дунёда ҳеч тинчлик йўқ экан-да. Эсини танибдики, гурбат ичида яшаб келади. Умри давомида неча-неча хонадонларни кўрмади. Муқим бир жойда яшамаслиги аввало тақдир изми бўлса, иккинчидан, келишимли келбати, табиат ато этган кучи туфайли эди. Кўркам жониворга кимлар ошиқ бўлмайди дей-сиз. Шўрлик итнинг меҳри бўлинавериб, юраги пар-чаланиб кетган. Ит зоти азалдан шу, қўним топган жойида, албатта, кимгадир меҳр қўяди. У энди кимга-дир меҳр қўйганда, жойи ҳам, эгаси ҳам ўзгариб қола-верарди. Унга кимлар эгалик қилмади. Кимдир уни арқонда асради, кимдир симтўр ортида. У эса барига чидади. Хиёл эркинликни эса сўнгги хўжайини Анор-қулнинг хонадонидан топгандай бўлди. Аммо сира ча-каги тинмайдиган Ойсулув кампирнинг ғиди-бидиси бу эркинликни унча татитмасди.

Аноркул лоп этиб ёнган ҳавасга учиб, унга эгалик қилган бўлсада, бирон марта кўрга олиб тушмаган. Оқибат, Ёвқур оддийгина хонаки итга айланди. Бинобарин, у ортиқ курашга ярамасди. Шаҳарча четидаги жангда у қаттиқ жароҳат олганди. Жисман бақувватлиги боис, ўзини тўла тиклаб олган эса-да, бўлак жангга ярамасди. Бироқ буни Аноркул билмасди.

Ўз навбатида ваҳший, жазавали қийқириқларга ўрганиб қолган Ёвқур, тинч ҳаётга зўр-базўр кўниккан. Бу тинч ҳаётда у болакайга қаттиқ меҳр қўйганди. Мана энди, болакай билан видолашмасдан кетмоққа мажбур эди.

У маҳалладан чиқиб, кўпқаватли уйлар оралаб бораркан, ўзига қизиқиш ва ҳайқиш ила тикилаётган айрим нигоҳларни пайқаб, қадамини сал тезлатди. Энди уни ҳеч нарса — на одамлар, на уларнинг эркалаб чақиришлари қизиқтирарди. Даштга чиқиб, ҳоли жой топмоқ унинг бирдан-бир истаги эди.

Ҳартугил, сўнгги бинолардан сўнг дала кўзга ташланиб, у енгил тортди. Ошиқмайроқ йўртишда давом этди. Дала этагида кенгина, тезоб сойга рўбарў келди. Бошқа вақт ўйлаб турмай сойга сакраган, нариги қирғоққа осонгина сузиб ўтган бўларди. Аммо ҳозир буни вужуди кўтармасди. У ноилож анча наридаги кўприк томон қайрилди.

Икки машина сифарли ёғоч кўприк устида юкхонаси очиқ турган қизил «Жигули»га назари тушгач, юраги андак сирқирагандай бўлди. Беихтиёр фингшиди. Ҳадикланиб бир зумга тўхтади. Нега деганда, кенг даштдан, бахтли онларидан уни мана шу хилдаги қизил «Жигули»да тортиб олишганди-да. Бу нарса жониворнинг хотирасида яхшигина сақланиб қолганди. Унгина у бахтиёр эди.

Сувонқулнинг сурувига эргашиб, лўмбиллабгина юрарди. Сурувда бир эмас, тўрт ит бор эди. Ёвқур уларнинг энг кичиги эди. Сувонкул яхши кўрарди уни. Зуваласи пишиқлигини яхши биларди. Билгани боис, кўз қорачиғидай асрарди. Сўраб келувчиларга нисбатан кўр ва соқов эди.

Аммо қизил «Жигули» эгаси Талъат уста одам эди, ҳеч нарса сўрамади. Сувонкул билан қуюқ сўрашиб,

майсага ёнбошлади. У ёқ-бу ёқдан гурунглашган бўлди. Сўнг бирдан эсига тушгандай, сакраб ўрнидан турди. Машина юкхонасини очиб, ундан халта-хулта олди. Майса устига газета ёзди. Кейин чўнтагидан жажжи приёмник олиб, мурватини буради. Ёқимли куй таралди. Даштда гунг бўлиб юрадиган Сувонқулга приёмник жуда ёқди. Киши билмас, ҳавасланиб қараб қўйди. Талъат буни сезса-да, сир бой бермади. Халталардаги егуликларни газета устига териб қўя бошлади. Тансиқ таом ва меваларга ҳатто итларнинг ҳаваси келди. Ҳид олиб, безовталанишди. Талъат дедикки, ҳафтада бирикки далага чиқиб, нафас ростларкан, яъни ҳаво алмаштираркан, дўхтирлар шунақа деганмиш. Аини дамда унга даладан ҳам кўра, чехрасидан одамийлик барқ уриб турган Сувонқул ёқиб қолганмиш, ўтиб кетолмаганмиш.

У халталарнинг биридан шиша чиқарди. Бунга қалайсиз, дегандай имо қилди. Сувонқул тамшаниб, йўқ, деди. Талъат, ихтиёрингиз, дея шишани халтага солган бўлди. Сувонқул чидаб туролмади, куйинг, дея қўл силтади. Талъат жилмайиб, шишани очди. Пиёлаларга ароқ қуйилди. Чўқиштириб ичдилар. Кейин яна. Сувонқул қизарди, кўзлари мастона сузилди.

Улар узоқ суҳбат қуришди. Талъатнинг таклифи билан ака-ука тутиндилар. «Ака» унга бир четда ёқимли куй таратиб турган приёмникни ҳадя қилди. Бундан «ука»нинг боши қўкка етди. «Ака»га нимадир совға қилмоқ истади. Қўйдан бошқа нимасиям бор унинг.

— Ака, қўйлардан танлаб машинага босинг, — деди овози тўлқинланиб. — Хоҳласангиз битта, хоҳласангиз иккита. Кам десангиз, ана, ўнта босинг. Энди сиз акамсиз! Менга жигарсиз!

«Ака» ҳадяни қабул қилмоққа ошиқмади. Газета парчасига нимадир ёзиб узатди. Манзилим. Қачон борсангиз, эшик очик. Бормасангиз хафа бўламан, деганга ўхшаш гаплар қилди.

Сувонқул қоғоз парчасини бамисоли тумордек қабул қилди. Авайлаб қўйнига солди. Қўйнигаям ишонмай, телпаги қатига қистирди. Кейин яна қўйнига яширди. Кейин бирдан йиғламсираган овозда деди:

— Чинданам менга ака бўлинг! Ёлғиз ўфилман! Биродарим бўлишини истайман!

Талъатнинг кўзлари намланиб, уни бағрига тортди.

— Буни қарангки, — деди таъсирчан оҳангда, — менда ука йўқ эди. Сиз...

Улар қайта ва қайта қучоқлашдилар. Тагин бир пиёладан ичдилар. Бир маҳал «ака» кетаман, деб қолди. «Ука» унинг йўлини тўсди.

— Қуруқ қўл билан кетишингизга қўймайман, қўйлардан танлаб, машинага босинг, — деди.

«Ака» бош чайқади:

— Қўйни нима қиламан? Ука топдим, шунинг ўзи этади менга.

«Ука» бундан баттар таъсирланди. Қучоғини янада кенг ёзди.

— Ака, қуруқ кетказмайман барибир!

Талъат негадир приёмник овозини кўтарди. Энди мен кетай, сизга барибир тўймайман, деганга ўхшаш гаплар қилди. Сувонқул гандираклаб унинг йўлини тўсаркан, қуруқ кетказмайман, дея тантиқланди.

Улар яна ичдилар.

Талъат афтини бужмайтириб, шўр бодринг газак қиларкан, гўё кўзи тўсатдан Ёвқурга тушган бўлди. Эгилиб уни эркаларкан, сўрашга ботинолмаётгандек, яхши ит экан лекин, дея хўрсинган бўлди.

— Ака, шу сизга ёқдими? — Сувонқул минг қўйли бойдай керилди. — Ёққан бўлса, олинг! Ҳеч кимга бермаганман, лекин сизга бераман. Чунки сиз акам-сиз. Сиз учун керак бўлса жонимниям ҳадя қиламан. Бу ҳаром бир жонивор экан. Олинг, ака! Оти Ёвқур. Ўзим қўйганман отини. Бўри оладиган кучук-да бу. Олинг, сизга ҳадя бу, ака!

— Қандай бўларкан?! — «Ака» ҳижолатомуз бош қашлаган бўлди. — Ноқулай-да, укажон.

Бу синоатларни жимгина кузатиб турган Ёвқур Сувонқулнинг қўли билан машина юкхонасига жойланди.

— Ит экан бу бир, жоним сизга қурбон, ака!

«Ака-ука»лар қучоқлашиб, узоқ хайрлашдилар.

Жониворнинг кўзи тушган сўнгги нарса чўққиси харсанг тошлар билан «безалган» ялонғоч қир бўлди.

Ёвқур даштдан айро тушган бу кунни узоқ эслаб юрди. Юкхона эшигини қирсиллаб ёпилиши, зимистонда димоғига урилган турли ҳидлар ҳануз хотирида яшаб келади.

У шунинг учун ҳам кўприкка етмай тўхтаган, юкхонаси ланг очиқ машина нохуш хотираларни қўзғаб, юрагига андак ҳадик солганди. Бироқ ортга ҳам йўл йўқ эди.

У машина филдирагини алмаштираётган қоратўр йигитга, кўприқдан наридаги яшил буғдойзорга, ортда қолган шаҳарга бир-бир разм соларкан, дадил олға юрди. Машина эгаси ёнидан шарпа янглиғ сирғалиб ўтган итни пайқамасди ҳам.

Буғдойзор чексиз ва сокин туюлса-да, уни одамлардан ҳоли деб бўлмасди. Кенг даланинг у ер-бу еридан кишилар шовири қулоққа чалинар, буғдойзорни кесиб ўтган йўл ҳийла серқатнов эди. Шунинг учун Ёвқур сой ёқалаб кетган ёлғизоёқ сўқмоқни маъқул кўрди ва аста йўртиб кета бошлади.

* * *

У сувга бош эгган толга етмай тўхтади. Ҳоли жой топиш фоят мушкуллигини сезгандек, ғамгин чўнқайди. Боз устига, сой бўйида қўй-қўзиларини боқиб юрган болаларнинг шовқини тагин шаҳарчада қолган болакайни эсига туширганди. Кўнгил узиб кетиш оғир кечмоқда эди.

Бу сафар у шаҳарчага узоқроқ тикилиб қолди. Ахир у ерда болакайдан ташқари, бир неча йиллик умри, яхши-ёмон кунлари қолмоқда эди-да.

Умуман олганда, яхши кунлари бўлганмикан? Шунингдек, ёмон кунларининг ёмонлиги нималардан иборат? Нега деганда, ҳаминиша егани олдида, емагани ортида эди-ку. Унинг оғзи теккан емишлар бошқа итларнинг тушига ҳам кирмасди-ку. Бироқ бунинг бари ниманинг эвазига? Бақувват жуссаси, даҳшатли жағлари, иблисдек чапдастлиги туфайли эмасмиди. Табиат ато этган мана шу хусусиятлари сабабли у кўп нарсага эга, шунингдек, кўп нарсадан маҳрум эмасмиди?

Яйловдалигида ундаги бу хусусиятлар бир сифатга, яъники, «зўр кучук» деган атамага йўғрилганди.

Дахшатли жағлари эмас, мавжудлигининг ўзи аҳамиятли эди. Сувонқулга шунинг ўзи кифоя эди. Қиш кезлари қўтон оралайдиган бўриларга бас келадиган ити вояга етаётганининг ўзи муҳимроқ эди. Ишқилиб, Сувонқул уни ўзича қадрларди. Ҳар нарсанинг яхшиси кам бўлишини тузукроқ фаҳмларди. Бу етмагандек, Ёвқур ғоят фаросатли жонивор эди. Кишилар сўроқлаб кела бошлагандан бери қадри ортиб борарди. Айтганимиз, қўшни сурув чўпонлари унга ҳавасу, ҳасад билан боқардилар. Бу ҳол Сувонқулга ҳузур бағишларди, ҳам ташвиш туғдирарди.

Кулранг она ит қўтон ортидаги инда болалаганда, бешта кучукча орасида зумрад янглиғ бир жонивор мавжудлигини у бошда илғамади. Кучуклар оёқлаб, яланглиқда лўмбиллашиб юра бошлаганда, эътиборини улардан бирининг ҳаракати тортди. Бошқа кучуклар чўпга, хасга ўралашиб, ингилашганда, у дадил одимлар, оға-иниларидек дуч келган нарсаларга илакишавермас, гоҳида чўнқайиб, катта итлардек узоқ-узоқларга жиддий тикилиб қоларди. Қўтонга яқинлашаётган қорани узоқдан оқ биринчи бўлиб пайқар, муносабати ҳам шунга яраша эди. Бутун важоҳатидан ёвқур феъли англашиниб турарди. Ана шу феъли Сувонқулнинг тилида биргина сўзда акс этди.

Ёвқур!

Сувонқул уни қўлига олиб, эзгилаб кўради. Кейин барча кучукларни йиғиб, селдан ҳосил бўлган чуқурга ташлайди. Кучуклар чуқур тубида уймалашар экан, фақат бири — Ёвқургина юқорига тирмаша бошлайди. У чуқур оғзигача яқинлашар, сирғалиб пастга тушар ва яна юқорига тирмашарди. Қолганлари заҳда бемақсад, бесамар тентирашканда, у бу ёруғ оламга ёлғиз шу юмуш учун келгандек, ташқарига интилишда давом этарди. Одатда, беҳуда ҳаракатдан кўп жониворларнинг тез ҳафсаласи қайтади. Нолакор гингшимоқнинг пайида бўлишади.

Сувонқул кучукларни чуқурдан бир-бир тортиб оларкан, Ёвқурга узоқ тикилиб қолади. Бироқ уни синчи деб бўлмасди. Синчилик йўқ эди унда. Шу боис, қўшни сурув чўпони Қосим шилпиқнинг йўлини пойлайди. Қосим шилпиқ кўп куттирмайди.

Сувонқул кучукларга имо қилади.

— Шу бизди кучукларни бир кўриб берасизми, бово, — дейди.

Қосим шилпиқ ошиқмайди. Наввот солинган чойни хўриллатиб-хўриллатиб ичаркан, улар томон қараб ҳам қўймайди. Бунинг устига, одатдаги дийдиёсини тугатишга ҳали улгурмаганди. У ўғлидан нолирди, келини-ю кампиридан нолирди, уйда тариқча қадри йўқлигидан койинарди, синглимникига бошимни олиб кетаман, дерди.

Сувонқулни чолнинг дийдиёси қизиқтирмайди. Кўп эшитган буни. Тезроқ кучугини билиб беришини истайди.

Ниҳоят, Қосим шилпиқ дийдиёсини бас қилиб, эран-қарон ўрнидан кўзғолади. Эринибгина итларга яқинлашади. Кекира-кекира, тили тагига нос ташлайди. Орада яхши ит мингдан битта бўлишини, тугилишини айтиб, қайсидир йили «Ўрол» мотоциклига алмаштирилмаган кимнингдир итини таърифини келтиради. Шунда ҳаддан ташқари имилаётган чол бирдан сергак тортади. Чўнқайган кўйи ўзига тикилиб турган Ёвқурнинг қаршисида бир зум тик қотади. Сўнг уни авайлаб қўлига олади. Йўғон, қийшиқ бармоқлари жониворнинг бутун тани бўйлаб пайпасланади. Шилпиқ кўзларини пирпиратиб, гоҳ қўлидаги кучукка, гоҳ Сувонқулга боқаркан, ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, уни маҳкам бағрига босганча зипиллаб кета бошлайди.

— Ит эмас, таппи бу, — дейди Сувонқулнинг ҳай-ҳайлашидан сўнг, зўрға тўхтаб. — Бунингни фақат ранги яхши экан. Шугинани берақол.

Сувонқул содда, аммо аҳмоқ эмас, чол ҳурмати кулимсираб, итга қўлини чўзади.

— Э, бунинг ранги бизгаям ёқади.

— Шу ҳаром қотгурчалик қадримиз йўқ эканда, а? — Қосим шилпиқ кучукни беришни хаёлига келтирмайди. — Сени иним деб юрсам, бегонадан ёмон экансан-ку, а!

— Қадрингиз баланд, фақат итни ташлаб кетинг.

— Биласан, кўзимнинг мазаси йўқроқ. Касал кўзга мана шундайчикин ранг даъво деб эшитганман.

Чолнинг йўқ ердаги баҳонасидан Сувонқулнинг кулгиси қистаса-да, кулолмайди.

— Ана иккитасиям шу рангда, олиб кетаверинг иккисиниям, — дейди.

— Мен бечора бир одамман, — чол кўзларини намлайди. — Ўғлим ота, кампирим эр ўрнида кўрмайди. Ҳеч бўлмаса сен ўртама юрагимни. Сендан қўй сўрамаяпман, жон сўрамаяпман, биттагина кучук учун шунчами?!

— Шундан бошқа барини сўранг-да, олиб кетаверинг. Йўлингизни тўсган номард.

— Бечора бир чолди хафа қилишинг яхшими, иним. Илойим, улгинангни кўтарай ўзим. Кетай, йўлдан қолдирма мени кўп.

— Шўрва осганман, — Сувонқул чолни ранжитмасликка тиришади. — Шуни бирга-бирга ичайлик, кетарсиз кейин.

— Бермайсан?!

— Чўпондан жон сўрасанг-да, ит сўрама дегансиз.

— Мен бирини сўраяпман сендан...

— Фақат бунисинимас, қолган ҳаммасини олиб кетаверинг.

— Менга шуниси керак-да.

— Бу менгаям керак.

— Отангга ўхшаб жуда ўр экансан лекин.

— Отамгаям бермасдим буни.

— Амакинг Садир чўлоқ ҳам гўр эмас...

— Амаким мен билан ҳам урушли.

— Тоғанг Ашур маймоққа тортибсан!

— Уруғ-да.

— Бованг Эркин читтак яхши одам эди лекин.

— Бовомни эслаёлмайман.

— Қора кунимда у менга бир чакмон берган, сен бир ҳаром итингни аяапсан.

— Ундан кўра, устимдаги тўнимни ечиб берақолай. Ана, қари эшагимам сизга. Кучукка тегманг фақат.

— Ит бўп қопсан ўзингам.

— Даштда ёлғиз юрганимиздан сўнг, ит бўламиз-да, — Сувонқул ҳокисорона жилмаяди. — Шўрва пишиб қолди.

— Селда ўн қўйим оқиб ўлди деб алдаганингни раҳбарларга айтаман.

— Сиз ўн бештасига қоғоз қилдиргансиз.

— Меники чиндан оққан.

— Меникиям.

— Шу итни бер-да, ана сурувимдан истаган бир қўйингни опкетавер.

— Керакмас қўйингиз, итни беринг, бово.

Қосим шилпиқ, ма, пишириб е, дея зарда ила улоқ-тирган жониворни Сувонқул базўр илиб олади.

— Қанақалигини айтмадингиз, бово?

— Ит эмас, тезак бунинг!

— Шунингчун боврингизга босиб олган экансиз-да, — Сувонқул беозор жилмаяди.

— Одам-подам эмас экансан лекин, — чол баттар тутақади.

— Шўрвани нима қиламиз?

— Шўрвангни энангга бер!

— Яримта ароғимам бор. Тунов кунни Шерматнинг тўйидан опкелувдим.

Диконглаб кетаётган чол бу гапдан сўнг тўхтади.

— Кучутингни бермадинг, арофингниям ичмайман,— дейди сира паст тушгиси келмай.

— Ихтиёрингиз,— Сувонқул унинг ҳолатидан кулади.— Аммо-лекин шўрва билан зўр кетади-да, жонивор.

Қосим шилпиқ иккиланади. Қолай деса, оғзидан ҳар хил гаплар чиқиб кетган. Юзи чидамайроқ турибди. Қолмай деса, нафси ҳакалак отиб қўймапти. Бийдек даштда ароқ дегани анқонинг уруғи. Охири, ўринли баҳона топади-да, ўртадан кўнги хираликни кувади.

— Майли, ҳеч кимга овоза қилмайман, — дейди писанда оҳангида. — Қўлингдаги ит эмас... — У фикрини сўзда ифода этолмай, бармоқларини шиқирлатади. Кейин бирдан бақириб юборади: — Ичимни куйдирма кўп. Бунақаси яқин йиллар ичида туғилмаган. Асра буни! Ошиғи кўп бўлади буни. Битта-яримта лип этиб илиб кетмасин тагин.

Қосим шилпиқ таом устида қайта ва қайта ваъда берган бўлса-да, Сувонқулда ноёб ит борлигини барибир овоза қилди.

Кейинчалик Сувонкул кайф устида итни Талъатга тортиқ қилиб юборганини эшитиб, дарғазаб келиб, йиғлаб кетади. Шундагина Сувонкул нима қилиб қўйганини фахмлаб етади ва қанчалик уят бўлмасин, Ёвқурни қидириб йўлга тушади. Ака-ука тутинганмиз, аҳволимни тушунар деб умид қилади.

* * *

Ўшанда симгўр ортига қамалган Ёвқур Сувонкулнинг ҳидини у дарвоза қоқмаёқ илғайди.

Улкан ҳашамдор дарвоза аввалига оҳиста қоқилади. Сўнг қишлоқчасига чақириқ овози эшитилади.

— Талъат ака! Ов-в, Талъат ака!

Талъат деганлари кенг ҳовлидаги баланд сўрида ёнбошлаб ётарди. Чақириқдан ажабланади-ю, лекин кўзғалмоқни хаёлига келтирмайди. Дарвозани аёли боғиб очади.

Эшиқда, бошида ўша-ўша яғири чиққан телпак, эски нимдош тўнда Сувонкул кўринганда, Ёвқур инига сизмай, сакраб, ер тирнаб ётарди. Унга кўзи тушгач эса баттар қутуради. Негаки, ҳовлига Сувонкул билан бирга қадрдон дашт ҳиди ҳам кириб келгандида. Бу шунчаки ҳид эмас, озодлик нафаси эди. Бир неча кун ичида Ёвқур эркинликни, даштни, сурувни, келиб-кетадиган чўпонларни, итларни шу қадар соғингандики, соғинчдан гўё ҳализамон ўлиб қоладигандек эди.

Сувонкулнинг ташрифи итни қанчалик қувонтирган бўлса, Талъатни шу даражада энсасини қотирди. У ҳатто ўрнидан туришни лозим топмади. Қадини сал кўтариб, ўтирган ерида совуққина қўл чўзди.

— Келинг!

— Аранг топдим, ака,— Сувонкул қимтинганча қўшқўлаб кўришди.— Манзилни нотўғри берган экансиз, бозордан суруштириб топдим. Сизни танимайдиган одамнинг ўзи йўқ экан. Айтишди, кўрсатишди. Акамни кўрмай кетиш йўқ дедим. Мана, топиб келдим, ака!

Талъат кўркам ҳовлисига ярашмай турган меҳмонга ёқтирмай тикиларкан, тагин, келинг, деди-да сўрига ишора қилди.

— Чиқинг!

Сувонқул чанг этигини ошиқмай ечиб, сўрига чиқаркан, «ака»сини хушламайроқ турганини охири пайқади. Хижолат тортиб, энгил-бошига тезгина разм солди. Сўнг мезбонга ажабсиниб кўз ташлади. Талъат деганлари яйловдаги ўша кимсага сира ўхшамасди. Совуқ ва кибрли, бир қадар қаҳрли эди. Ўзини худди етти ёд бегонадек тутмоқда эди.

Сувонқул тезроқ мақсадга ўтмоқ лозимлигини англади.

— Ака, — деди акиллаб, ингиллаб симтўрга ёпишаётган Ёвқурга имо қилиб. — Шунинг дардида келдим. Уят бўлса-да, акам тушунар деган ўйда, эшигингизга бош эгиб келдим. Урсангизам, сўксангизам бунга ҳаққингиз бор, шугинани қайтиб берсангиз деб келдим ҳузурингизга. Шаҳарда бундай ит хор бўлади. Буни жойи дашт, ака.

— Бер демаганман, берган ўзингиз.

— Тўғри, ака.

— Берилган нарса қайтариб олинмайди.

— Гапингиз чин, ака.

— Уят бўлишини ўйламабсиз-да.

— Акамсиз, тушунарсиз деб умид қилдим.

— Унда сизам мени тушунинг.

— Бусиз менга қийин бўлаяпти-да, ака.

— Менгаям қийин бўлади-да.

— Сурувни бировга топшириб келувдим...

— Чойлаб кетмайсизми?

— Бошқа сафар, ака. Ановуни берсангиз, кета қолсам.

— Хай, яхши боринг.

— Бердингиз-а, ака?

— Нимани?

— Кучукни-да.

— Ҳада қайтиб берилмайди.

— Сизга бошқасини...

— Йўқ, бизга шуниси дуруст.

— Одамни қийнаманг-да, ака.

— Бўлари гап шу.

— Ахир биз оға-ини тутинганмиз-а, ака.

— Шундай бўлмиди, — Талъатнинг қалин қошлари хайратли керилди. — Эслаёлмайман.

— Одамни калака қилманг буйтиб, э.

— Ит ҳақида гапирманг-да сизам.

Улар сўрида гап олишар экан, Ёвқур ўзида йўқ шод эди. Димоғида даштнинг ўткир ҳидини сезгани сайин симтўрни ёриб чиққиси, кенгликда ҳолдан тойгунча елиб-юургиси келарди. Тор жойда ториққан юраги эркинлик истарди. Ўзини алақачон даштда ҳис этмоқда эди. Бунга сари, анову иккисининг гапи тугай демасди. У ўзини ҳар томонга ташлаб, сувини тўкиб, ялоғини ағдариб ташлади. Сувонқулдан таралаётган тер, чанг, қий, тутун исини ҳидлаб тўймасди. Қоришиқ бу ислардан тобора қутуриб бормоқда эди.

Бу орада «ака-ука»ларнинг овози қаттиқ-қуруқ чиқа бошлади. «Ака» муомалада Сувонқулни одам ўрнида кўрмагани сайин, «ука»нинг жони халқумига келмоқда эди.

Шу пайт дарвозада Талъатнинг чин укалари кўринди. Барваста бу йигитлар Талъат каби совуқ ва кибрли эдилар. Улар сўрашмоққа кўзволган Сувонқул билан қўл учида кўришиб, акага саволомуз қарашди.

— А-а, — деди Талъат бепарво қўл силтаб. — Кучукни беринг деб кепти. Бу қишлоқилар жуда қизиқда, ўзлари бериб, ўзлари сўраб келишади.

— Ўрнига жонимни берай деяпман-ку, ака, — деди Сувонқул бамайлихотир сигарет тутатаётган Талъатга, гоҳ қовоғи очилмай турган йигитларга жавдираб. — Беринг шуни. Келаси баҳорда бундан зўрини опкеб бераман. Чин укалик сўзим!

— Меҳмонга чоям қўймабсиз? — Йигитлардан бири совуқ ишшайди.

— Дарвоқе... — Талъат уй томонга ўтирилиб, чой, дея бақирган бўлди.

— Оға-ини тутингандик-а, ака, — ниҳоят ўзини лақиллатилганини фаҳмлаб етган Сувонқул аламнок бош чайқади. — Қиёматли ака-ука тутинувдик-а?!

— Қачон? — Талъат эрмаклаб кулди. — Худога шукур, мана, укаларим бисёр...

— Укам йўқ девдингиз-ку ахир, — Сувонқул шундагина йигитларнинг унга ўхшашлигини пайқади.

— Наҳотки,— Талъат унга ўшшайиб тикилди.— Қа-
чон бўлувди бу гап?

— Ҳаром бир жониворни деб фикллашишимиз-
нинг ўзи нодонлик! — Сувонқулнинг овози қалтираб
чиқди. — Лекин сиз одам боласининг ишини қилма-
дингиз! Боплаб геллабсиз мени. Ҳа-ҳа, одамнинг сод-
даси бўлмай ўлай мен!

Ёвқур Сувонқулнинг изидан беҳуда ангилаб қолар-
кан, бундан кейинги тақдири не кечишини билмасди.
Билган, аниқроғи, ҳис қилган бирдан-бир нарсаси,
илгари бу ҳолатни ҳеч туймаган, кучли ториқиш эди.
Ториқишдан юраги тарс ёрилиш даражасига етганди.
У ўзини қўярга жой тополмай, гоҳ симтўрни тишлаб
тортқилар, гоҳ эса, кенг даштдан тор қафасга олиб
келиб қамашларининг сабабини англаб етмоқчидай,
бўзчининг моқисидай у ён-бу ён бориб келарди, сўнг
бирпас тин оларди-да, ҳаммасини яна қайтадан бош-
ларди.

Тутқунликда унинг учун емишнинг ҳеч қизиғи қол-
маганди. Даштда эса овқатланиш фурсатларини ин-
тиқлик билан кутарди. Оғзига оладиган ҳар бир луқ-
маси шу қадар лаззатли татирдики, азбаройи ҳузур
қилганидан кўзлари юмулиб, қуйруғи ўйнаб кетарди.
Бу ерда эса емиш тугил, вақт ҳам ўз аҳамиятини йўқот-
ган эди. Яйловда адо этилиши лозим бўлган юмуши
тайин эди. Тонгда сурув атрофини бир қур айланиб
келарди-да, ўт ёнаётган ўчоқдан сал берида чўнқайиб,
емак беришларини кутарди. Кейин кун бўйи қўй-қўзи-
ларга кўз-қулоқ бўларди. Қоқ тушда бир оз мизғиб
олишниям унутмасди. Уйқуси зийрак, қулоғи ҳамиша
динг эди. Сурув, даштда пайдо бўладиган нотаниш
қора-қуралар доимо унинг диққат марказида эди. Дил-
бар оқшомни эса алоҳида завқ билан қаршиларди.
Тоғ томондан кўзғоладиган шабадага юз тутганча оловга
тикилиб ётишни хуш кўрарди. Кўзи оловда бўлсада,
қулоғи ҳар вақт теварақда эди. Қилт этган нарса унинг
назаридан четда қолмасди.

У бу юмушларни табиий бир завқ билан адо этар-
кан, Сувонқулни дашт эгаси, қўй-қўзиларни эса қўриқ-
ланиши шарт бўлган жониворлар деб биларди.

Сувонкул келиб-кетгандан сўнг эркисизлик ва бекорчиликдан юрак-бағри қон бўлган жонивор увлашни одат қилди. Бора-бора бу қилиғи ўзига ҳам ёқиб қолди. Негаки, увлаган кезлари қандайдир енгил тортарди. Аммо бу вақтинчалик ҳолат, симтўр ортидан ҳовлида эмин-эркин юрган одамларга, мушукларга, донлашаётган товуклару дарахтлардаги қушларга кўзи тушганда тўсатдан қутуриб кетарди. Ўзини симтўрга уриб, неки тирик жон бор, барини бўғизламоқ, тишламоқ қасдида ирғишларди, сакрарди. Секин-аста бу феълига сингиб, у сиркаси сув кўтармайдиган, жиззакки, тажавузкор итга айлана борди.

Талъатга эса айна шу нарса керак эди. У тутқунликда итнинг дилгир ва ғазабкор тортишини, эгасидан бўлак ҳамма нарса жиғига тегадиган бўлиб қолишини яхши биларди. Итнинг шу ҳолатидан фойдаланган ҳолда, уни ўз йўсинида тарбиялай бошлади. «Ёвқур, бос!» деган буйруқни унинг онги ва шуурига сингдира борди.

Кўп ўтмай Талъат симтўрни ёғоч девор билан алмаштириб, уни ташқи оламдан бутунлай мосуво этди. Бу тарбиянинг навбатдаги тури бўлиб, ташқи дунёдан айро тушиш итнинг тажавузкорлигини янада орттирарди. Орада у жониворга нотаниш кимсаларни ҳовлисига таклиф этиб, итни уларга гиж-гижлар, гоҳида эса атай овқатини кечиктирар ва оқибат, ваҳшийлашган ит ўзини ҳар ён ташлаб, урушмоқ, ёқалашмоқ, йиртмоқ қасдида тўлғонарди.

Шунга қарамай, ойдин тунлари Ёвқур барибир даштни қўмсарди. Даштдан ягона эсдалик бўлмиш кўкдаги ойга термулганча, яйловни соғинар, тунги гулханни истарди. Эркинлигига даҳл қилаётган бўйнидаги занжирни, тўрт деворни, қўйингки, теварагидаги жамики нарсани шу қадар ёмон кўрардики, жағи етган неки бор, барини бурдалаб ташлагиси келарди. Шу кўйда ўртанарди, ирилларди, ингилларди, сўнг тумшуғини кўкка чўзганча чўзиб-чўзиб ув тортарди.

У бора-бора Талъатдан ўзга кимсани тан олмай қўйди. Негаки, у томоғига қарарди, тагини тозаларди, яғринини силаб-сийпарди. Енги ва этаги узун, қалин пахталик рўдапони кийиб, у билан олишарди. Виқорли

хатти-ҳолатга ўргатарди. Буйруқ измида тарбияларди. Бу ёруғ олам тушунчаси ёлғиз эгаси эканлигини шуурига сингдиришга уринарди. Оқибат, Талъатдан ўзга жон ғашига тегар, қаҳрини қўзғитарди.

Майдонда ўзига илк бор рўбарў келган «Чемпион» лақабли малла итга шу кайфиятда ташланганида, ит қолиб, теварақдагилар ҳам чўчиб кетганди унинг йиртқичона важоҳатидан. Ўшанда у на атрофдаги одамларни пайқаган, на бошқа нарсани. Бўйинини чирмаган сиртмоқдан халос топиши билан қаршисидаги жониворга ўқдек ташланган ва тирикликдан ягона мақсади, тишлашу бурдалашдан иборатдек, қонли жангга боши билан шўнғиганди...

Даврадаги қонли жанглارни бошидан кечира бошлагач, у гоҳи тунлари ғалати туйғулар исканжасида қоладиган бўлди. Илгарилари у оидин кечалари кўпроқ даштни қўмсарди. Кейинчалик тасаввурида жонландиган бу манзара ўрнини ой ва юдузлар тарҳидаги юксак тепаликка чўнқайган кўйи, тумшурини кўкка чўзиб узундан-узун увлайдиган маҳобатли ит эгаллади. Бу итнинг нидоси уни қаергадир, нимагадир ундар ва у ўзини бир муддат билмай қоларди. Ой нурига чўмилган сирли ва сеҳрли сарҳадларга бош олиб кетгиси келарди. Бу ҳолат унда кўпинча жангдан сўнг юз берарди.

* * *

Ёвқур назарида жадал йўртаётган эса-да, аслида анча ҳорғин ҳаракатланаётган эди. Кенг даланинг бирор бир пучмоғидан овлоқ жой топиш умиди бўлгани ҳолда, бирдан унинг бу далада ўлгиси келмай қолди. Бунга яқин-йироқдан эшитилаётган кишилар шовири эмас, димоғига чалинган тутун ҳиди сабаб бўлганди.

Бу шунчаки тутун ҳиди бўлмай, у деярли унутиб юборган тезак иси эди.

Оқшомлари Сувонқул тезак ёқарди, қий ёқарди. Тунлари Ёвқур оловга тикилиб, дашт бағрида эркаланиб ётарди, тантиқланиб ётарди.

Сой бўйида қўй боқиб юрган болалар томонидан ёқилган гулҳандан кўтарилган тутун ҳиди унинг ёдига даштни солганди. Қизиқ, тутун ҳидини илғашни би-

лан шуури тиниқ тортиб, хотиралари жунбушга кела бошлаганди. Тасаввурида қайта жонланган дашт экин-дан, жумладан, одамлардан ҳоли эди. Даштда тинчгина «пинак»ка кетиши мумкин бўлган ўнқир-чўнқирлар сероб эди. Ярим тунда яйловда бўрилар изгиган кезлари биқинмоққа қулай бўлган қўтон ортида ини мавжуд эди. Бу инга Сувонкул томонидан мажбурий қамалса-да, ҳар ҳолда дашт қўйнида эди. Эртанги кундан умиди бор эди. Дала шабадаси билан ўйнашмоққа имкони бор эди.

Аслида, тунда юраги ўлим нафасини сезгандаёқ, кўнгли қир этагида ястанган даштни қўмсаганди. Аммо у фақат қўмсаш билан чекланиб, хотиржам кўз юммоқ учун шаҳарча четидаги далани кўз остига олганди. Аксига олиб далада бунинг иложи йўқ. Эндиликда унинг бор умиди узокда қорайиб турган қирдан эди. Назарида, интилаётгани шу қир эди. Тутун иси ўша қирга умидвор тикилмоғига сабаб бўлганди.

Буни қаранги, у кейинчалик деярли унутиб юборган дашт, ўлим соя солгандагина хотирида жонлироқ жонланди. Тасаввурида қайта тикланди, шакланди. Шақл эса сокин ва нузли бир тарзда маъно касб этиб, олға интилмоғига куч бағишламоқда эди.

Илгари у даштни қайси томондалиги билан унчалик қизиқмаганди. Ўнги қолиб, тушларида ҳам рақиблари билан олишиб чиқадиган жониворга дашт нимаси? Ахир у давранинг гули — саркаш, жиззаки, ваҳшиёна завқ оғушида гувранадиган бир тўп оломоннинг эркаси эди-да. Тириклик деганда, жанг ва қон ҳидини англарди. Умрида учратмаган янги-янги ғанимлари билан олишганда, ажиб бир сархушлиқдан хузур қиларди. Бу сархушлиқ қон ҳиди билан қоришиқ эди. Оёқлари остида жонҳолатда тулғанаётган ғанимларининг бўғзига оғиз солганда, у йиртқичона бир ҳисдан шу қадар роҳатланардики, буни таъриф этмоққа сўз йўқ эди.

У мудом олишмоқни истарди. Талъат уни машинага етаклаб чиқиши билан бутун вужуди ваҳшиёна бир туйғудан қалтирай бошларди. Сабри чидамай қоларди. Рудда ўтирган Талъатнинг елкаси ва энсасига тумшуги билан нуқарди. Турткиларди. Жанг турли жойларда

уюштириларди. Гоҳ узоқ юришарди, гоҳида тез етишарди.

У тўпланган оломон ва итлар ҳидини узоқдан илгарди. Фингиб, эгасини баттар турткиларди. У эса сабр қил, сабр қил дея, куларди. Бунга сари Ёвқур баттар типирчиларди. Аввал йиғилганларга назар соларди, сўнг итларга, негадир машиналар ҳам эътиборидан четда қолмасди. Кўз ўнгидаги бу манзаралар айро эмас, бир бутунликни ташкил этарди. Навбатини кутаётган итлар, жазаво оғушидаги оломон, ўртада жон олиб, жон бераётган икки нафар ит, ҳавонинг авзойи, ҳатто шабаданинг эсишигача маълум бир яхлитлик касб этар ва бу нарса эҳтиросини янада қўзитарди.

У машинадан ҳамиша тантанавор тушарди. Хотирисида маҳкам ўрнашиб қолган қизил «Жигули» эмасди бу. Қорамтир машина эди. Талъат деганлари машинани тез-тез алмаштириб турарди. Шунингдек, Ёвқур ҳам аввалги ит эмасди. У тутқунликдан торигиб «додвой» қиладиган жонивордан мақсади аёнлашган ва бу мақсад йўлида ҳеч балодан тап тортмайдиган жонга айланганди. Ўзга итлар билан олишиш, оёқлари остида ётган рақибини аёвсизларча пийпалаш унинг шурурига, идрокига тўла сингдирилганди. Сингдирилган бу туйғу одамларнинг қийқириғидан, итларнинг тажовузкорона шовқинидан ҳар гал янгидан куч олиб, даҳшатли бир ваҳшийликни юзага келтирардики, бу ваҳшийлик олдида тириклик бир чақага қиммат эди. Қонга беланиб олишувларнинг асосий моҳиятини ана шу ҳолат ташкил этарди.

Ёвқур тасмасидан маҳкам тутган эгасининг етовида виқорли одимларкан, одатига биноан, таниш ва ҳаяжонли башараларга тезгина кўз ташлаб оларди-да, сўнг даврадаги итларнинг энг бақувватини танлаб, унга адоватли тикилганча, Талъат кўрсатган ерга бамайлихотир чўзиларди.

Уруштирмоққа олиб келинган итлар ўзларини турлича тутарди: айримлари лоқайд ерда чўзилиб ётар, баъзиларининг ғайрати ичига сиғмай типирчилар, бошқаларида эса ҳар икки ҳолат қоришиқ бўларди. Аммо барининг нигоҳида бир маъно жам, яъни жон олиб жон бермоққа ҳозирлик мужассам эди.

Бошқа итлардек, унинг изми эгасининг қўлида эди. Қачон даврага тушади, қайси ит билан ёқалашади, буни билмасди. Акиллаётган, ириллаётган ёхуд жимгина чўзилиб ётган итларнинг қайси бирига рўбарў келади, сирасини айтганда унга барибир эди. Муҳими, олишмоқ, қон тўкмоқ, кези келса, мавҳ этмоқ эди.

Даврада ҳукум сурадиган жазава ёввойи бир завққа йўғрилган бўлиб, итлардан тортиб одамларгача унинг асири эди. Итлар шафқатсиз суръатда олишар, ер қизил қонга бўялар, бунга сари одамлар қийқиришар, бунда ақл билан ваҳшийлик ўртасида чегара қолмасди. Бари қоришиб, бир-бирига сингишиб кетарди.

У шабада аллақерлардандир олиб келадиган турфа ҳидлардан аввалгидек завқланмасди. Ошина тутинган эндиги ҳиди — қон, тер, сўлак, ҳайқираётган кишилардан гупураётган турли-туман ислар қоришмаси эди. Бу ҳидлар Ёвқурга эсидан айрилар даражада қаттиқ таъсир этар, қутуртирарди.

Бу ҳаёт тарзига у осонликча кўникмади.

Сувонқул келиб кетганидан сўнг, эркинликка кўниккан бу жонивор тутқунликнинг барча азобларини бошидан кечирди. Табиат ато этган мислсиз ғайратини нечук сарфлашини билмай, тахта деворни ғажигача бориб етди. Бу етмагандек, Талъат пахталик рўдапо кийиб, шусиз ҳам ичига сиғмаётган ғайратини баттар жўштирар ва уни тийиқсиз бир ғазабга айлантирарди. Унинг кунлари, узун тунлари мана шу хилда ўтар ва назарида бу диққинафаслик ҳеч қачон тугамайди-гандек туюларди. Ёғоч девор ортида умрбод қолиб кетадигандек эди.

Йўқ, эрта баҳор кунларидан бирида Талъат одатдагидан ўзгачароқ қиёфада кириб келади. Уни бирпас эркалаган бўлади. Сўнг ташқарига етаклаб чиқади.

Ёвқур ишонқирамай одимлайди. Сўри четида ўзига оро бераётган мушукка ташланади. Озодликдан сармаст бўлиб, кўринган қорага қараб ғапшинади. Занжиридан маҳкам тутган эгасига бўй бермасликка тиришади.

Талъат уни бир амаллаб машинага солади.

Ўша куни Ёвқур илк бор даврага рўбарў келади. Қизил қонига беланиб олишаётган итларни кўради.

Одамларнинг жазавасидан ҳайратда қотади. Умри бино бўлиб, бу қадар кўп одаму итларни бир ерда йиғин ҳолда кўрмагани боис, дастлаб довдирайди. Гингшиши инграшга айланади. Бўлаётган ҳодисадан эмас, манзаранинг ғоят хунуклигидан ваҳимага тушиб, гингшийди. Сўнг итоаткорона бир четда чўнқайиб, кишиларга, олишаётган итларга, кўқдаги қушларга алаҳсийди.

Бир пайт Талъат уни турткилаб қолади. Яғринини силаб-сийпаб, нимагадир гиж-гижлай бошлайди. Даставвал нимагалигини у тушунмайди. Кейин бундай қарасаки, қаршисида ола бир ит ириллаб турибди. Анча нарида, кўзлари эса унда. Шундагина у ўзидан нима талаб этилаётганини англайди ва умрида кўрмаган нотаниш жониворга жон-жаҳди билан ташланади.

Ўша куни «чемпион» лақабли энг зўр итлардан бирини енгганини, турган гап, у билмади. Билган бирдан-бир нарсаси, бу хил давраларда урушмоқ лозимлигини идрок этиш бўлди. Кейинчалик у ҳар бир жангни қўмсаб қаршилайдиган, бу кунларни сабрсизлик билан кутадиган бўлди. Қонли олишувлар унинг ҳаёт тарзига айлана борди.

Эндиликда сўқмоқ бўйлаб оҳиста йўртиб бораётган бу жонивор бир пайтлар ишқибозлар орасида доврўф қозонган итга сира ўхшамасди. Келбагида андак ўхшашликни демаса, аввалги куч-қувватидан асар ҳам йўқ эди.

У узоқдаги қирни қора тортган бўлса-да, овлоқ жой умидида теваракка аланглашни қанда қилмас, бироқ дала кенг эса-да, одам шовуридан ҳоли эмасди.

Одамзод унинг яшашига халақит бергандек, тинчгина кўз юммоғига ҳам йўл қўймаётганди.

* * *

Охири у чарчади.

Дашт хотираси туфайли юзага келган эрталабки иштиёқ ва интилиш ҳийла сустлашиб, дуч келган бута тагига ўзини таппа ташлади. Вужуди бўйлаб секин-аста таралаётган ички ҳолсизликданми, шу созда жимгина ўлиб қўя қолмоқни истади. Бироқ ўлмоғига ҳали эртароқ эди. Негаки, унинг ҳид олиш, кўриш, эшитиш, ҳис қила билиш сезгиси ҳали бинойидек эди.

Одатда, ўлимни қаршилайдиган ҳар қандай жонивор биринчи галда мана шу сезгиларидан маҳрум бўлади. Ўлим эса сўнг...

У чўзилиб ётган ерида сойнинг эгри-бугри ўзанига хушсиз назар соларкан, теварақдаги шовур шуурида акс этаётганини пайқади. Тунлари қўтон ортидаги ертўласимон чоғроқ инида қамалиб ётганига қарамай, ташқарида юз бераётган воқеа ва ҳодисаларни англаб ётгандек, ҳозирда ҳам қайноқ ҳаёт сасини ҳис ва сезгилари орқали идрок этмоқда эди.

Кучукваччалигида айрим тунлари Сувонқул уни ўша инга қамаб, даштда изғиётган бўрилар тажовузидан омон сақлашга ҳаракат қиларди. Нега деганда, бўри зоти зуваласи сал бошқачароқ узилган итларни мурфаклигидаёқ мавҳ этмоққа интилади.

Азалдан шу.

Шунинг учун Сувонқул уни кундузлари ёнидан жиддирмасликка тиришар, тунлари эса қамаб қўярди.

Ёвқур каттагина харсангтош билан маҳкамланган эшикни беҳуда тирмаларкан, писиб яқинлашаётган бўриларнинг исидангина эмас, шарпасиданоқ пайқар ва ангиллаганча эшикни баттар тирнар, ўз хаёлида эгасини хавфдан огоҳ этмоққа уринарди. Сувонқул милтигини варанглатиб, уларни ҳайдаб солса-да, йиртқичларнинг кўпда узоқлашмай, шу яқин-атрофда ўралашаётганини у ички бир сезги билан ҳис этаркан, ташқаридаги катта итларнинг журъатсизлигидан ҳайрон қоларди. Бўрилар яқинлашаётганини пайқаган итлар қўтонни ўз ҳолига ташлаб, Сувонқулнинг пинжига уриб кетишарди. Йиртқичларни катта хавф деб билмаган Ёвқур эса тишга интиларди, бунга монелик қилаётган тутқунликдан нолигандай, фингширди, ангилларди, акимларди.

Тунлари уйқудан қолган Сувонқул гоҳида ўзича тўнғиллаб қоларди: «Сени деб қўтон теварагидан жондор аримай қолди. Ё шу бирортасига бериб юборсам-микан».

Аммо бу шунчаки пўписа эди.

Ёвқурни бировга бериш Сувонқулнинг хаёлига ҳам келмасди. Талъат болаб лақиллатиб кетганидан кейин, юзини сидириб бўлса-да, туман марказига туш-

ган. Талъатнинг манзилини сўраб-суриштиришдан эринмаган. Унинг уйидан қуруқ қўл билан чиққач эса, бозордаги емакхонада бўкиб ичган. Қўтонга қайтиб, биринчи қилган иши, Талъат ҳады қилган радиоприёмникни уриб синдириш бўлган. Аввалига ачиниб, сўнг устидан ҳиринг-ҳиринг кулган Қосим шилпиқ билан ёқалашган.

Даштга сизмай кўп қийналган, кейин одатдагидек, кўниккан.

Ёвқур даштдалигида тонгни қаршилашни яхши кўрарди. Тонг бўзариши билан харсангтош бир четга сурилиб, эшикча очилар ва у ташқарига ўқдек отилиб чиқарди. Тунги тутқунликнинг ҳиссасини чиқармоқчидай, қўтон айланиб чопар, сўнг майсалар устида обдон ўмбалоқ ошиб ўйнарди. Саодатли кунларининг саодатли ҳар бир лаҳзасида яйраб-яшнашга ҳаракат қиларди. Кейин, қир бошини қирмизи рангга бўяб, эринибгина мўраламоқни бошлаган қуёшни чўнқайган кўйи қаршиларди. Нигоҳи билан қаноатланмай, тумшурини чўзганча ютақиб ҳавони искар, димоғига чалинган ҳидлар кўмаги ила теваракни янада теранроқ идрок этмоққа уринарди. Тунда изғиган бўрилар ҳидига қоришиқ ўлакса иси, қўтон исига аралаш ўчоқда тутаётган тезак ҳиди... Бари ғоят қадрдон, шунингдек, гоҳ ғуссага чўмдирадиган, гоҳ эса ғайратини жўштирадиган турфа ҳидлар эди. У яна билардики, тунда сойликда хомталаш қилиб кетилган бирор бир жониворнинг жасади атрофида доимо бўрилар ҳиди анқийди. Тутун ҳиди ортида емиш бор. Шунингдек, ўғиз ва қон иси эса бирорта совлиқнинг қўзилаганидан дарак беради...

Ёвқур борлиқни тезроқ англашга интиларди. Димоғи унинг яқин йўлдоши, билиш воситаси эди. У бошқа итлардек кўзи билан чекланмасди, димоғига кўпроқ суянарди, инонарди ва шунга қараб ҳаракатланарди.

Ҳозир ҳам у чарчоқ оғушида аста мудраркан, димоғи ила теваракни англаб ётарди. Бироқ олам шовури — тириклик, ортиқ уни ҳаяжонга солмас, қайтамга чексиз ғуссага чўмдирмоқда эди. Бу далада тинчгина кўз юма олмаслигидан хавотирда эди.

У ёшини яшаб, ошини ошаб, яъни кексариб ўлмаётганди. Кексалик ҳали анча олисда эди. Жангу жадаллардан орттирган дарди туфайли тарк этаётганди бу оламни. Ўлимни чорлаётган ички дарди нелигини яхши биларди. Негаки, бу дард илгари ҳам бир неча бор бош кўтарган ва у ҳар сафар унинг ўлим билан якун топишига чап бера олганди. Бироқ бу гал чап бермоқнинг имкони йўқ, шу пайтгача узоқдан кўз солиб келган ўлим шарпаси эндиликда нақ тумшуғи атрофида ўралашмоқда эди.

Итнинг вужудига чирмашган дардни Талъат илгариеқ пайқаганди. Пайқаган заҳотиёқ Ёвқурга нисбатан бўлган муносабати кескин ўзгарган. Сал аввал тумшуғидан ўпмоққа ҳозир бу кимса энди итдан тезроқ қутилмоқ пайига тушиб қолганди. Бироқ ит жонивор мол эмасдики, семиртириб қассобга оширсанг. Шунга қарамай, у итнинг томоғига қараган, яхшилаб парваришлаган ва анчадан бери кўз тикиб, оғиз солиб юрган Назар узунга пулаб юборганди. Шунчаки эмас, гўё қадрдонлик ҳурматли туфайли унинг райини қайтаролмаган бир тарзда сотиб юборган.

Бу уйдан насибаси узилганини Ёвқур Талъатнинг авзойидан, Назар узуннинг кўзлари йилтиллашиданоқ сезганди. Етаклаганда, «ётоғи»дан ҳамини сапчиб чиқадиган ит бу гал оёқ тираб олган. Оқибат, уни ташқарига судраб чиқаришган, машинага ҳам шу ҳолда солишган. Агар жағларини маҳкам сиқиб турган тумшуқбанди бўлмаганида, Назар узун деганларининг адабини бериб қўярди-я.

Бироқ Назар узун у билан жуда тез тил топишди. Талъатга ўхшаб уни тутқунликда асрамади. Томоғига қараш билан чекланмай, саҳар ва кеч оқшомлари уни сайрга олиб чиқар, кундузлари совуқ сувда чўмилтирарди. Аммо итга болаларни яқин йўлатмасди. Меҳр кўзда, болаларни яхши кўриб қолишидан, тўғрироғи, меҳри ийишидан чўчирди. Болаларга меҳр қўйган ит эса ҳеч қачон чинакамига олишолмайди.

Тани кучга тўлиб, дарддан фориг бўла боргани сари, Ёвқур жанг истарди. Муздек сув, тоза ҳаво, меъеридан ортиқ парвариш туфайли у вужудига илашган дар-

дни тез енга олди. Пайлари метиндек мустаҳкам, жағи эса темирни бурдалашга қодир эди.

Назар узун тарбия ва парваришда Талъатта нисбатан ўзгачароқ йўл тутган эса-да, асосни, яъни ўзга жонга адоват сақлашни унуттирмади. Ёвқур ўша-ўша барча тирик жонга ғазабкор кўз билан боқарди.

Ниҳоят, узоқ кутилган вақт ҳам етиб келди. Куз кунларининг бирида Назар узун уни майдонга олиб чиқди. Соврин катта эди. У икки қур олишди ва учинчи қурда Талъатнинг «чавкар» лақабли янги итига рўбарў келди. Бегона итнинг тасмасидан тутиб турган собиқ эгасига беихтиёр талпинаркан, унинг қўларини яламоқ истади. Бироқ Талъатнинг боқишлари гоят бегона эди. Важоҳати «Чавкар»никидан пеш эмасди. Кўзларида ваҳшиёна ёввойи бир завқ ўйнади. Ёвқурга қарши янги итини гиж-гижларди. Ва шундагина Ёвқурнинг диққати собиқ эгасидан Чавкарга кўчди. Юрагида рашкка ўхшаш нимадир уйғонди ва рақибига ўша қизганиш заптида ташланди. Бир ҳамладаёқ уни таппа тагига босди.

Алами кўзиган Талъат уни бир тепди. Бу тепкидан эмас, муносабатдан, янада аниқроғи, собиқ эгасининг кўзларидаги бегоналикдан Ёвқурнинг қаҳри кўзиди ва чаптастлик билан унинг болдирига оғиз солди.

Бўлди тўполон.

Шу кундан эътиборан Талъат унинг ғанимига айланди. Ҳар сафар янги-янги итларни унга қарши қўймоққа ҳаракат қила бошлади. Аммо у жангта мутлақо ярамайди деб ўйлаган собиқ ити ҳар гал фолиб чиқаверарди. Оқибат, у Ёвқурга қайта эга бўлмоқни истади. Бироқ, Назар узун деганлари Сувонкул эмас, унинг аврашларига учмади. Унинг кўзини куйдириб, Ёвқурни даврадан даврага олиб юришда давом этди.

* * *

Чарчоқ ва ҳолсизликдан кўзи илинган Ёвқур димоғига урилган янги ҳиддан сергак тортди. Теваракка назар солди.

Сой кескин бурим ҳосил қилган ясси дўнглик этагидаги кўм-кўк чимзорда уймалашаётган йигитларга кўзи тушди. Дўнганга тумшук тираб турган оқиш маши-

надан берида, чим устига ташланган наमतда тўрттаси ёнбошлаб ётар, бири ўт ёқиш билан овора эди. Яна бири...

Ёвқур уларга ортиқ эътибор бермай, ошиқмай ўрнидан қўзғоларкан, шабадада тебраниб, яғринини сийпалаётган бўлиқ бошоқларни негадир ҳидлаб қўйди. Сўнг аста жилди.

Ортидан йигитларнинг кучли қаҳқаҳаси қувиб етганда, у ҳийла илгарилаб қўйганди. Тўхтаб, ўтирилди. Одатича ҳид олди. Кўкка ўрлаётган тутун аралаш кабоб ҳидини илғади. Кабоб ҳидини сезган Ёвқур аввалгидек тамшанмади, лаб-лунжини яламади. Емиш энди уни қизиқтирмай қўйган. Бироқ кабоб исига қоришиқ ароқ ҳидидан жонсаракланди. Кетма-кет пишқирди.

Кейин бу ердан тезроқ узоқлашмоқ тараддудига тушиб қолди. Ароқ иси нохуш хотираларни қўзғаб қўйганди.

Ёмоннинг ҳам яхши жиҳати бор дегандек, Талъат уни бу хил нохуш ҳиддан асрарди. Назар узун эса бу борада унинг вирт тескариси эди. Ҳар гал туман марказидаги гавжум емакхонада тўхтамасдан ўтолмасди. Машинасини кўз кўрар ерда қолдириб, столлардан бири теvaraгига ястанарди. Лаҳза ўтмай улфатлари ҳам йиғила қоларди.

Машина ичида қолган Ёвқур атрофни дилгир кузатаркан, бу ердаги ҳамма нарса, қўра ёнидаги кабобпаз йигитдан тортиб, ўткинчи-ю хўрандаларгача унинг фашига тегарди. Айниқса, ўйинқароқ болаларнинг машина ойнасини дўқиллатиб қочишлари ёмон вазабини қўзғарди. Бунга-ку бир амаллаб чидарди, энг ёмони кейин бошланарди. Бўкиб ичишган улфатлар Назар узунни кузатишаётиб, бирдан итга қизиқиб қолишарди. Назар узунга эса шу керак. Чўп билан тишларини кавлай-кавлай, бугунги жанг таассуротларини сўзлаб бераркан, жўраларининг ичини куйдириш мақсадида анча-бунда ёлғонларни ҳам қўшиб юборарди. Жондордан тарқаган ит мана шунақа зўр бўлади, дея таъкидлаб қўярди. Улфатлар итдан бўрилиқ сиёқини қидириб, машина ойнасидан ичкарига мўралашар, бунга сари Ёвқурнинг жазаваси қўзирди. Гоҳида эса у ҳай-

ратли даражада тўнглашиб қоларди. Орқа ўриндикда чўзилиб ётганча, ҳеч нарсага эътибор бермасди. Бу энди бугун бўлиб ўтган жангнинг оғир-енгиллигига кўпроқ боғлиқ бўларди. У жангда ҳорган, озорланган жисмига ором бериш илинжида тинчгина узала тушиб ётаркан, эгасининг бу қадар узоқ овқатланишидан ҳайрати ошгандай, онда-сонда ташқарига қараб кўярди. Орадан уч-тўрт суяк чайнарли вақт ўтибдики, Назар узун ўрнидан турай демасди. Кейин у аста пинакка кетар ва ҳамиша бир хил туш кўрарди. Тушида у кенг даштда ўйноқлаб юрган бўлади. Уйғониб эса, тутун ўрлаётган қўрани, қаримсиқ юзли кабобпаз йигитни, ичкиликдан бўғриқиб, чақчақлашиб ўтирган улфатларни, ўз ташвишида ўтиб-қайтаётган кишиларни кўрарди. Олам тор тортиб, у беихтиёр фингширди. Тумшугини оёқлари орасига суқиб, қайта пинакка кетишга урунарди. Шунда бирдан машина эшиги илқис очиларди-да, ичкари ароқнинг бадбўй ҳидига тўларди.

У нижиниб ириллайди, ириллаб фингшийди.

Назар узун унинг норозилигини дарров илғайди: «Бугунги ғалабани ювдик-да, жўражон!» дея эркалаган бўлади.

Ёвқур яғрини томон чўзилган панжани ёқтирмайди. Таҳдидли ириллайди. Ирилаган кўйи тескари ўгирилади. Эгасининг эркалаш ниятида узатилган қўлини тишлаб олмоқдан ўзини бир амаллаб тияди.

Ёвқур нозиктаъблиги боис эмас, ҳов бирда юзи-кўзига сепиб юборилган ароқ туфайли бу ҳидни ёмон кўриб қолган. Илгарилари ароқ ҳиди шунчаки нохуш ислардан бири бўлиб, Ёвқур айтарли унга эътибор бермасди. Сепилган ароқдан кўра, ўша пайтдаги вазият ва ҳолат унга кўпроқ таъсир этганди. Қисқача қилиб айтганда, аламини ичкилик билан босмоқ ниятида қўлига шишани олган Талъат ўшанда ароқни эмас, гўё юрагидаги бор вазабу нафратини сочганди.

Даврани ғолибона тарк этаётган жонивор ўшанда кўзига тушган ароқдан кўп азоб тортган ва шу-шу ичимлик ҳидини жинидан ёмон кўради.

Бошини бир ён буриб, ич-ичидан ириллаётган итнинг важоҳатидан Назар узун чўчийди. Қўлини тезгина тортиб олиб, хушёрланади: «Жондордан тарқага-

ни чинга ўхшайди буни. Турқини қара, ейман дейди-я! Бўшалса, дуч келган одамни ғажиб ташласа керак...»

Ёвқур, жанг пайтини ҳисобга олмаса, қолган вақт, ҳатто машина ичида ҳам доимо тизгинда бўлади. Аслида урушадиган итларнинг қисмати шу. Аммо у бир сафар тизгиндан бутунлай ҳоли бўлган. Кетмоққа, эркинлик оғушига сингмоғига имкон туғилган. Бироқ у кенг дала-даштга эмас, ўзи ғажиб узган тасмани судраганча, қишлоққа югурган. Ёпиқ эшикни яғрини билан туртиб очиб, Назар узуннинг укаси Хуррамнинг олдига борган. Қаттиқ-қаттиқ ҳуриб, уни ортидан юришга ундаган.

Қишлоғи яқинидаги жарлиқда машинасини ағдариб юборган Назар узун унинг мана шу саъй-ҳаракати туфайли ўлимдан қолган. Ўзига келиб, ўйлагани шу бўлган: «Яхшиям занжирда тутмаганим, Занжирни ҳам узолмасди, қишлоққаям боролмасди. Ўрта ерда ҳаром қотган молдек ўлиб кетарканман».

Шундан сўнг Ёвқурнинг довуғи янада ортган.

Бироқ ит меҳр қўйган Назар узуннинг ёмон қилиғи бисёр эди. Итини мақтаб юриб, бир оқшом кайфда уни қиморда ютқазиб қўяди. Қиморда ютуб олган Содик калла учун итнинг шон-шуҳрати-ю, қудрати бир чақага қиммат эди. Шунчаки бир ит-да. Муҳими, уни ютуб олди. Бор гап шу. Аммо эртаси кайфи тарқаган Назар узун чарх уриб келганда, итга нисбатан қизиқиши хиёл ортгандай бўлади ва йўлига бир оз таранг қилиб, унинг нарҳини оширмоқ истайди. Аксига олиб, Назар узун бир оз тезоблик қилади: «Яхши ит сизга ҳайф! Бу борада барибир сиз ҳеч нарсага тушунмай-сиз-ку. Тинчгина сўқимларингизни боқиб юраверсангиз-чи!» дейди. Табиатан қайсар бўлган Содик каллага шунинг ўзи етади. Назар узунни ҳовлисида ҳайдаб, Ёвқурни узун симга маҳкамлайди. Куни кечагина давраларнинг гули ҳисобланган итнинг чекига энди унинг сўқимларини кўриқлаш тушади. Жониворнинг бу қадар жўн юмушга тортилиши Назар узунга кўп алам қилади: «Сиз гавҳарни хор қиляяпсиз! Ҳеч қуриса давраларга опчиқинг, ўзим уруштириб бераман», дей-

ди. Содиқ каланинг тирикчилиги сўқимдан, ит уруш-тиришдан бебаҳра кўнгли эса гина-кудуратга тўла эмасми, баттар тўнини тескари кияди: «Гавҳарингни тезакка белайман, лекин зинҳор сенга бермайман», дейди.

Куни кутилмаганда, ўн чоғли сўқимни қўриқлашга қолиб, молхона олдига тортилган узун сим арқон бўйлаб нари-бери бориб келишга маҳкум этилган Ёвқур бу ҳолга кўниколмаي, жангни кўп қўмсайди. Сўнг бора-бора ғайрати сўниб, юввош итга айланади. Боз устига, боқувнинг мазаси йўқ, яловига ювиндидан бошқаси тўкилмасди.

Асли эса Ёвқурнинг юввош тортиши сиртдан эди. Ичида мудроқ бир қувват яшарди. Бу қувват ярим тунда, узоқдаги тоғ тарафдан шабада қўзғолиши билан уйғонар ва дилига дашт соғинчини соларди. Натижада, у сим бўйлаб қутуриб югуришга тушар, юлқинар, сакрар, ирғишлар ва саҳарга яқин ҳолсиз чўзилиб қоларди.

Бу ҳовлида у дўст орттиролмади. Содиқ калла сўқимларидан бошқасини ўйламасди. Тагига курсича қўйиб, уларнинг пишиллаб ем ейишларини соатлаб томоша қилиб ўтиришни яхши кўрарди. Итга эса қайрилиб қарамасди. Тўнг афти табассум нелигини билмайдиган бу одам барча нарсага, ҳатто кўкдаги қуёшга, шабадада тебранаётган япроқларгача адоват кўзи билан боқарди. Фақат сўқимларига тикилгандагина юзига нимадир ингандай бўларди. Бошқа пайт...

Шу орада у бошқа туманга кўчиб кетадиган бўлди. Итни узоқроқ қариндоши Анорқулга топшираркан, тайинлади: «Сенга зўр кучук қолдираяпман. Бунинг ишқида юрганлар кўп. Биттаси ҳалигача ич-этини еб юрибди. Агар мени тирноқча ҳурмат қилсанг, зинҳор уни бировга бера кўрма».

Анорқул Ёвқурнинг доврўғини яхши биларди. Бу ҳадяни жон-жон деб қабул қиларкан, ўзича нималарни хаёл қилмади. Бироқ табиатдан ғоят ҳафсаласиз бўлган бу банданинг орзулари орзулигича қолиб кетди.

Ёвқур оддий итга айлантирилди.

У бу ҳовлида болакайга меҳр қўйди. Катталарга

бегоналигича қолди. Ароқ ҳидига эса ўша-ўша сира тоқати йўқ эди.

Ҳозир ҳам йигитлар уймалашаётган ердан ошиғич узоқлашишининг боиси шундан эди.

* * *

Тушга яқин Ёвқур бутунлай ҳолдан тойди.

Бу вақтга келиб, бугдойзор алақачон ортда қолган, қаршисида қандайдир қишлоқ қорайиб турарди. У қирга элтадиган йўлга кўндаланг тушганди.

Ит қишлоқ ораламоқни хаёлига келтирмади. Одам боласига рўбарў келмоққа на хоҳиши, на истаги бор эди. Шунингдек, овлоқ маскан илинжида ортиқ тева-ракка аланглас, қир худди оҳанграбодек уни ўзига тортмоқда эди.

У йўлига кўндаланг бўлган қишлоққа зимдан назар соларкан, кўзи қишлоқнинг кунботиш қисмидаги яйдоқ даштга тушди. Йўл бўйи ҳамроҳига айланган илонизи сойдан узилиб, ўша тарафга юрса, дашт орқали қирга етиши мумкинлигини англади. Бундан кўнгли андак хотиржам тортиб, ўзини бўлиқ майсалар устига ташларкан, шунда одам боласини кўришни истамаётган эса-да, кимнидир қаттиқ соғинаётганини ҳис қилди. Шу ҳис оғушида беихтиёр ортига ўтирилди. Кўзи баланд-пастликдан ўзгасини илғамади. Шаҳар эса узоқда, жуда узоқда қолиб кетган, яъни кулранг уфқ сарҳадига сингиб, бутунлай кўздан ғойиб бўлганди.

У ич-ичидан хуруж қилаётган ёниқ ҳисдан безовталаниб, қаттиқ ангиллаб юборди ва бирдан қоракўз болақайни кўмсаётганини фаҳмлаб етди. Бевақт ва кутилмаганда қайта кўзволган бу туйғудан кутилмоқ истагида, у тумшуғини оёқлари орасига олди. Шу созда гумгурс ётаркан, даланинг бутунлай бегоналигини, қаршисидаги қишлоқнинг ёдлигини, у бош олиб кетишга мажбур бўлган шаҳарчадаги хонадон қай бир маънода юрагини иситиб, уни ўзига чорлаётганини ҳис этди.

Ёвқур бу алдамчи туйғуга бўйсунмасликка тиришиб, сирқираётган панжаларини яламоққа киришди. Аммо ўзини чалғитишга бўлган барча уринишлари зое кетиб, болақайнинг шўхчан нигоҳи кўз ўнгида тобора

ёрқинроқ жонлана бошлади. У тумшугини ерга ишқалаган кўйи, аламнок инграб юборди.

У, айниқса, сўнгги кунларда болакайга қаттиқ меҳр қўйганди. Серғалва Ойсулув кампирни нечоғли ёмон кўрса, болакайни шунчалик суярди. Гар болакайга нисбатан меҳри уйғонмаганда, унинг бу ҳовлида қўним топмоғи қийин кечмоғи аниқ эди. Кетарди бир куни улоғиб. Кампирни демаса, кўчага чиқишига монелик қилувчи одамнинг ўзи йўқ эди. Фақат қаёққа? Ҳамма гап мана шунда эди. Негаки, у пайтда Сувонқулни эсламасди, Назар узунни ўйламасди. Болалиги ўтган кўтону қир тасаввурида ҳозиргидек нурли тарзда жил-валанмасди. Хира эди. Кўклам тунларида фавқулодда кўзғолишини демаса, қолган пайт дашт хотираси кўпда уни безовта қилавермасди. Қисқаси, Анорқулникида яшай бошлаган дастлабки кунлари унинг ҳаёти янада бўшаб қолгандай туюлди. Содик калланикидаги тутқунликни демаса, илгари жанг завқи билан яшарди. Гирди ўралган тор жойда қанча ётмасин, эртанги кун умиди, сурури бор эди. Билардики, кунлардан бирида эшик аста очилиб, эгаси нимтабассумла кириб келадиди-да, уни номаълум томонга етаклайди. Ўша номаълум томонда уни давра кутади, беомон жанг кутади. Давра шовурини узоқдан пайқашни биланоқ у ҳамма нарсани унутади, жанг шавқи билан яшай бошлайди...

Сўқим қўриқлашдан қутулиб, бу ҳовлига келганда, орада бир-икки кўшни итларни талаб, сал-пал хуморини босгандай бўлди. Аммо ўзи кўниккан ва қонини жўштирадиган одатдаги жангларга сира ўхшамасди бу. Анчайин жўн олишувлар эди. Кўшни итлар ташланишдан кўра тагида ангиллаб ётишни афзал билардилар. У эса кучли рақиб истарди.

Ана шундай кунларнинг бирида унинг эътиборини тўрт ҳовли наридаги «Тимсоҳ» лақабли ит тортди. Занжирбанд бу итнинг қаҳрли акиллаларидан у ўзига муносиб рақиб топгандай бўлди ва қуёшли кунларнинг бирида ўша ҳовли ёнига борди. Тахта девор тирқишидан ичкарига мўралади. Шарпасини сезиб, девор томонга ташланаётган зулуқдек қоп-қора итни кўрди. Қани энди, занжирдан бўшалса-ю, тахта деворни ағдариб, Ёвқурга чанг сола қолса.

Унга кўзи тушган Ёвқурнинг ҳафсаласи жуда тез пир бўлди. «Тимсоҳ» баҳайбат бўлгани билан, аслида анчайин бўшгоб жонивор эди. Бу хил итлар бир қур олишувга ҳам бардош беролмайди. Тезда хотини ҳўллаб кўяди.

Ёвқур умиди пучга чиққанидан ғазабкор ириллади. Занжирини узгудек талпиниб, акиллаётган «Тимсоҳ» аввалига ҳушёр тортди. Сўнг ингиллаб бирдан тинчиб қолди. Девор ортида қанақа маҳлуқ турганини у шу биргина ириллашданоқ сезганди. У фингшиб қозик атрофини бир-икки айланди-да, сўнг инига биқиниб олди.

Ёвқур тирқишдан мўралаганча ириллашда давом этаркан, кутилмаганда бўйнига нимадир чирмашганини пайқади. Илкис ўгирилиб, ўзини қучоқламоққа уринаётган болақайни кўрди. Нигоҳини тикка кўзларига қадади. Болақайнинг кўзлари катталарникига ўхшамас, беғубор, бетаъма... бутун олам сиққулик эди.

Ит зоти киши қарашиданоқ кўп нарсани англайди. Ҳар ҳолда айни шу дақиқада Ёвқурда болага нисбатан меҳр уйғонди. Болақайнинг кафтларини ялаб, унинг амрига бўйсунди. Кейинчалик бу меҳр кун сайин улғайиб, оқибат, итни ҳовлига «мих»лаб қўйди...

Аммо ўзлигини билдириб, шуурида чарх ураётган ўлим шарпаси тезда юрагида кўзфолган соғинч ҳиссига нуқта қўйди. Тобора мадорсизланаётган оёқларини сургаб, у олға юришга мажбур этди.

Кечга томон интилгани бу қир эмаслигини сезгач эса, у хазин овозда ушлаб юборди.

Қир шунчаки ўхшаш эди. Аслида қирлар қай бир жиҳатдан бир-бирига ўхшаш бўлади. Аммо жонивор буни қайдан билсин. Устига устак, бу қир чўққиси ҳам яккам-дуккам харсанглар билан безалган, девордай тиклигини демаса, хотиридаги қирнинг айнан ўзи эди. Бироқ дашт бутунлай нотаниш эди. Кафтдек текис, теварақда на қўтон кўринади, на паст-баланд дўнгликлар. Оддий янтоқзор дашт. Бу етмагандек, анча нарида қишлоқ қорайиб турарди. У билган даштда эса қишлоқдан асар ҳам йўқ эди.

Ёвқур қадрдон нарсасини йўқотгандек, теваракка жонсарак боқаркан, хотираси панд берганини англаб

етгандек бўлди. У туфилган дашт қирлар қуршовида бўлиб, у қир бошидан мўралаган қуёш бу қир ортига ботарди. Аммо ит чўққиси қизғиш ва кулранг харсанглар билан безалган қирнигина тузукроқ эслаб қолганди.

Ит янтоқлар орасига ҳолсиз чўзиларкан, беихтиёр ўлим шарпасига қулоқ тутди. Унинг қанчалик узоқ-яқинлигини идрок этмоқ истади. Аммо теварақдан эшитилаётган тириклик саси олисдаги дала йўлидан патиллаб бораётган тиркамали трактор шовқуни, яғир, пастак тепалиқдан туриб алакимни бор овозда чақираётган оқ яктакли чолнинг овози, бир тўп эчкиларини олдига солган жувоннинг чийилдоқ товуши бунга монелик қиларди. Юраги эса ўша-ўша сокин гўша истарди. Аксига олиб, бу янтоқзор даштда унинг сира ўлгиси келмаётганди.

Даврадаги жанг пайтларида у ўлимнинг совуқ ва даҳшатли шарпасини бир неча бор ҳис қилган. Бироқ у шарпалар ҳозиргисига сира ўхшамасди. Улар лаҳзада келиб, унинг чапдастлиги туфайли тезда чекина қоларди. Бунисининг келиши эса бутунлай бўлакча, яъни тишдан эмас, ичдан ўзини огоҳ этмоқда эди. Зимдан қулоқ тутса, ҳатто шовурини илғамоқ мумкиндек эди. Бироқ ташқи шовур бунга изн бермаётганди.

Ёвқур азбаройи ҳориганидан тумшуғини оёқлари устига қўйганча бир зум пинакка кетди. Тезда туш ҳам кўра қолди. Тушида яна ўша аждоди тимсоли — ойдин тунда юксак чўққида кўкка тумшуқ чўзиб, увлаётган улкан итни кўрди. У хазинтоб оҳангда ув тортганча, уни ўзи томон чорламоқда эди. Овозида қандайдир улуғворлик, улуғворликдан ҳам кўра сирли нимадир бор эдики, Ёвқур бу чорловга жавоб қайтараман деб уйғониб кетди ва ўзини ерпарчин ҳолда кўрди.

Улуғворлик узоқ-узоқларга чекиниб, у ўзининг жўн ва ночор ҳолатини теранроқ ҳис этаркан, янтоқлар орасида шу созда ўлиб кетишини мутлақо истамади. Айни шу нарса жиндек куч ато этгандек бўлди. Аммо бу куч жисмига эмас, идрокига таъсир этди. Ва шунингдек, бу сафар ўлим шарпасидан зигирча чўчи-маётганидан ажабланди. Авваллари у ўлимдан қўрқар-

ди. Унинг яқинлашаётганини пайқашни ҳаманоқ бақувват жағларини ишга солиб, ўзга ғаним ит сиймосида бўй кўрсатаётган ажал хавфини бартараф этмоққа жон-жаҳди билан уринарди.

Эсида, Назар узун бир сафар уни кўшни тумандан келтирилган улкан қора итга қарши қўяди. Қора ит ундан кўра бақувватроқ, чапдастроқ, шунингдек, шафқат нелигини билмайдиган ёвуз бир маҳлуқ экан. Шиддатли жанглarning сўнгги дақиқаларида Ёвқур илк бор чекинмоқни ўйлади. Давра четига интилганини билмай қолди. Бироқ яғринидан маҳкам тишлаб олган ғаними бунга йўл қўймайди, уни майдонга тортади. Даҳшатли лаҳзанинг санокли онларида у бетиним қичқираётган, қийқираётган оломонга кўз ташлашга улгуради. Тикилган ўнлаб, юзлаб нигоҳларда у шафқат ифодасини кўрмайди. Одамлар ғаним итдан биттар қутурмоқда, ҳатто Назар узуннинг кўзлари ҳам тўла ғазаб эди. Хуллас, жонига ора кирувчи йўқ, ажал эса қора ит тимсолида тобора уни ўз исканжасига олмоқда эди. Бу вазиятда фақат ўзига, бақувват жағларига ишонмоқдан ўзга иложи йўқлигини, хиёл бўш келса, ғанимининг оёқлари остида топталиб кетиши мумкинлигига амин бўлади.

Ўлимнинг турқи совуқ, нафаси жирканч эди.

У ўлим билан юзма-юз тураркан, бирдан ғанимининг жағи андак бўшашганини, яъни ғалаба муқаррарлигига ишонгач, ҳал этувчи ҳамла олдидан жиндек нафас ростлаш эканини пайқайди. Четга интилаётган Ёвқур бу фурсатдан унумли фойдаланиб, кутилмаганда ортига ўгирилади-да, илондай силлиқ рақибининг бўғзига оғиз солади. Бу ҳол шунчалик тез содир бўладики, у таажжубда қолган рақибининг ёвуз кўзларидаги ҳайрат ифодасини аниқ кўради.

Ўшанда у ўлимдан волиб келганди.

Бунисига эса чап бермоқнинг имкони йўқ эди. Қизиқ жиҳати, бу галгиси ҳеч қанақа даҳшатга йўғрилмаган, қайтамга алаловчи бир сокинлик ила яқинлашмоқда эдики, унда ҳузурбахш нимадир бордек эди. Ўлим ич-ичидан таралаётган мадорсизлик ва тушларида осмонга қараб увлаётган улкан ит сийратида ўзлигидан огоҳ этаркан, унда кўрқув йўқ, тотли бир ундов

бор эди. Бутун жисми — ҳануз ҳаракатда бўлган оёқлари, ҳидни аниқ илғаётган сезгиси, борлиқни кўра олишга қодир кўзлари, емиш истамай қўйган нафси, заминни ҳис қилиб турган панжалари унга асир эди. Бутун вужуди унинг ташрифини сокин бир тарзда кутмоқда эди. Аммо ўлимни бамайлихотир қаршиламоқ учун тинч макон зарур эди.

Тинч макон илинжида етиб келгани ҳозирча шу янтоқзор бўлди.

У нотаниш қирга маънос термуларкан, дастлабки онларда чилпарчин бўлган умиди қайта тиклана бошлади. Ички бир туйғу интилган манзили мана шу қир ортида бўлиши мумкинлигидан дарак бермоқда эди. Аммо бу аниқ ҳолат эмас, умид туғдирган ботиний бир сезги эди, холос.

Ёвқур қишлоққа қайтаётган узоқдаги подага назар соларкан, қир ошмоқ учун ором олмоқ лозимлигини ўйлади. Мадорсиз жисмига андак ором бермаса, мана шу янтоқзорда мангута қолиб кетиши мумкинлигини англади. Шунда дафъатан эътиборини кўкда оҳиста парвоз қилаётган улкан ўлаксахўр қуш тортди. Уни анчадан бери тепасидан кетмай айланаётганини фаҳмлади. Итга бу ёқмади. Қуш нечун ўралашиб қолганини идрок билан эмас, табиий сезги ила ҳис этаркан, унинг парвозини ғамнок кузатди. Сўнг калта ҳуриб, қайтадан жойлашиб ётиб олди.

Боя пайқамаган экан, ўн-ўн беш одим нарида мол суяклари сочилиб ётарди.

Суяклар эски эди.

Тириклигида офтоб нуридан баҳра олиб, эмин-эркин дашт кезинган жонивор нечун бу ерда ўлим топди экан? Қишда бўриларга дуч келганми, ё бирор касаллик туфайли нобуд бўлганми?

Табиий, Ёвқур бу хил ўйламаган эса-да, аммо идрок этгани шу бўлдики, жасад аввалига тишли жониворлар, сўнг ўлаксахўр қушлар томонидан талон-тарож қилинган.

Бошқа пайт у суякларга заррача эътибор бермаган, нари борса, ҳидлаб қўйиш билан кифояланган бўларди. Бироқ бу сафар тепасида куни битишини

пойлаб оҳиста айланаётган қуш сабабли суякларга айрича разм солган ва ерда сочилган суяклар билан кўкдаги қуш ўртасидаги боғлиқ жиҳатларни фаҳмлаб етгандек эди.

У ҳаракатсизлик ўлимга тенглигини пайқади.

Бу эса уни олға ундади. У сўнгги кучини жамлаб, фоят имиллаган кўйи қир сари юрди. Қирга ўрлаган энсиз сўқмоқни аллақачон кўз остига олиб қўйганди.

Қимирлаши билан кўкда доира ясаётган қуш ортиқ ўралашишни бас қилиб, уфққа сингиб, кўздан йўқолди. Бундан у ҳеч бир енгиллик ҳис этмади. Негаки, қаршисида машаққатли йўл кўндаланг турардики, бу нарса ортиқча алаҳсишига изн бермасди.

У ўлим шарпасидан эмас, даштда қолиб кетишидан чўчимоқда эди. Нотаниш бу даштни ёмон кўриб қолган, ҳатто фир-фир эсаётган шабадаси ҳам бегона туюлмоқда эди.

Жонивор оёқлари қалтираб сўқмоққа тирмашаркан, жангларда тобланган иродаси яна иш бера бошлади. Бошқа бир жонзоднинг ҳадсиз бу азобга бардош бермоғи қийин эди. Истаган бир ерда думалабгина қўя қоларди. Ёвқур эса жангларда сўнгги нафасгача бардош бермоқ кўникмасини ўзлаштирган эмасми, ҳар қандай вужуднинг бир четиди пайт пойлаб ётадиган ва фурсат келиши билан бўй кўрсатадиган бўштобликка бўй бергиси келмасди. Бўштоблик ёмон, у вужудни ҳамиша оромга чорлайди. Ҳозир ҳам шу ҳолат юз бериб, ер уни ўзига тортмоқда эди. Қани энди, ётса-ю, қайтиб турмаса, кўзларини оҳиста юмса-ю, қайта очмаса. Бунини жисми истарди, идроки эмас. Айни дамда ҳар иккиси душманга айланиб, бир-бирини енгмоққа уринарди.

Вужуд идрокка душманлигини у жангларда кўп бор синаган. Қаттиқ овриқ ва чарчоқ олдида вужуд ҳамиша заиф келади. Идрок ғалаба истайди. Вужуд эса тинчлик. Ана шунда идрокнинг сўнгги илинжи ирода кучи юзага қалқийди. Ироданинг қай даражада тобланганлиги эса вужуд билан идрок ўртасидаги курашда билинади.

Ҳозир у вужудига қулоқ тутмай, иродасига таянганди. Яхши биладикки, иродаси унга ҳамишалик йўл-

дош, энг яқин дўст. У ўша «дўст»и кўмагида юқорига тирмашмоқда эди...

У қир тепасига кун ботиш олдидан базўр кўтарилди. Ва қанчалик ҳолдан тойган бўлмасин, қувончдан ангиллаб юборди. Не кўз билан кўрсинки, қаршисида ўша таниш ва қадрдон водий ястаниб ётарди. Жонивор қалтираётган гавдасини зўрға тутиб, кенг даштга, тўши ва чўққиси катта-кичик харсанглар билан «безалган» қирга, ёйилган сурувга, қўтону, қўзиқориндай дўшайиб турган ўтовга бир-бир назар соларкан, ҳолсиз ерга чўзилди.

Қўзғалмоққа ортиқ мадори қолмагани...

* * *

Тунни қир тепасида ўтказган Ёвқур қуйига сира ошиқмади. Жисмини тўлалигича забт этган беҳолик чарчоқдан эмаслигини англагани боис, ортиқча ҳаракатдан тийилиб, тонг отишини кутгани.

Тонг бўзариб, қир бошига қирмизи ранг ингач, у қаршисидаги манзарага ҳарслик билан тикилди.

Қўтон олида, сурув ҳам.

Бу масофа унга етиб бўлмас туюлди. Аслида у сурувга эмас, туғилиб ўсган мана шу манзилга талпинганди. Интилгани мана нақ пойида ястаниб ётибди. Қирдан сирғалиб тушса, ўзини водийда кўради. Қолгани кўз билан чамалаганда, икки сакрашли масофа. Аммо сурувга етмоққа, Сувонқулнинг қўлини бир бор яламоққа ёки тўни барини ҳидламоққа ортиқ куч қайда унда. Ҳатто хушқол ув тортмоққа мажоли йўқ эди.

У тезда ҳид олиш сезгисидан мосуво бўлганини пайқади. Тунда таниш ва қадрдон ҳидларни искаб тўймаган димоғи энди ҳеч нарсани сезмай қўйганди.

Ёвқур ошиқмаса бўлмаслигини сезиб, олға жилиш олдидан бир зумга кўзларини юмди. Шунда тунда тинмай ўзи томон чорлаган улкан малла ит шуурида такрор жонланди. У шу шуур етовида аста оёққа қалқиди. Олдинга босди. Бирор беш-ўн дақиқадан сўнг қир бошида юз кўрсатган куёш нуридан кўзлари қамашиб, узундан-узун соясини судраганча водий бўйлаб кета бошлади.

Тонгдаёқ кўзига чалинган ўнгир оғзига етгач, тўхтади. Тумшугини олдинга чўзиб, ўтов томон тикилди. Ўтов ёнидаги ўчоқдан кўкка тутун ўрлар, Сувонқул ўша-ўша имиллабгина эшагини тўқимлар, сурувнинг боши аллақачон сойликка энганди.

Сурувни учта нотаниш ит қўриқлаб борарди.

Ёвқур заифгина пишқириб, нишобликдан ўнгир оғзига эна бошлади. Панжалари майда тошларга сирғалиб, у қорни билан сургалганча ўнгир тубига шўнғиди. Кўм-кўк осмонга сўнги бор кўз ташлаб олмоққа зўр-базўр улгурди.

Ўнгир кенг ва чуқур эди. Ёвқур ўнгир тўридаги нам ва майин қумга оҳиста чўзиларкан, чуқур нафас олди. Шу нафас олишида жони жисмини тарк этиб, у мангуга кўз юмди.

Чўпонтаёғини одатдагидек, белига кўндаланг тутганча сурув ортидан эргашган Сувонқул тўни барини аста сийпаб ўтган нарсани ел гумон қилди.

У ел эмас, Ёвқурнинг руҳи эди. У бутун умр интилган қадрдон даштида эндиликда эмин-эркин кезинмоқда эди...

